

ปาฐกถา “มองอาจารย์ป่วยผ่านสังคมร่วมสมัย”

โดย อาจารย์ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ

31 มีนาคม 2550 ณ ป่วยเสวนาคาร

อาจารย์สุลักษณ์ กราบเรียนพระคุณเจ้าและท่านที่เคารพทั้งหลาย เขาบอกว่ามองอาจารย์ป่วยผ่านสังคมร่วมสมัย ผมมองอีกอย่างหนึ่ง อาจารย์ธเนศมองอีกอย่างหนึ่ง แต่อย่างหนึ่งที่เราจะมองตรงกัน คือ อาจารย์ป่วยคงรังเกียจสังคมร่วมสมัยที่เกิดจากสังคมปฏิวัติรัฐประหาร อันนี้เป็นเรื่องชัดเจนว่าอาจารย์ป่วยที่เกิดสถาบันสันติประชาธรรม ที่ผมเองเป็นคนเริ่มสถาบันสันติประชาธรรม เกิดมาจากหนังสือของท่าน ท่านเขียนเรื่องประชาธรรมเพื่อสันติ รวบรวมความในช่วงซึ่งจอมพลถนอมปฏิวัติตัวเองอันนี้สำคัญมาก อาจารย์ป่วยกับจอมพลถนอมเรียน มธก. รุ่นเดียวกัน และจอมพลสฤษดิ์หมดอำนาจไปแล้ว ถนอมก็มาเป็นต่อมาเป็นแทน ถึงแม้ถนอมจะเป็นเผด็จการ แต่ก็ยังเป็นเผด็จการที่น่ารัก เป็นคนเรียบร้อย ท่านอาจารย์ป่วยก็ชอบ และคุณถนอมก็รักใคร่ อาจารย์ป่วย มอบงานสำคัญๆ ให้ทำ เพราะคุณถนอมเชื่อว่าหนึ่งอาจารย์ป่วยเป็นคนมีความสามารถ สองซื่อสัตย์สุจริต อันนี้น่าสังเกต พูดในสมัยนี้สังคมร่วมสมัยอาจจะขาด โดยเฉพาะรัฐบาลนี้ปัจจุบันนี้ เกือบจะหาผู้ที่สามารถไม่ได้ ผู้ที่ซื่อสัตย์สุจริตมี ผมเชื่อเลยว่านายกรัฐมนตรีเป็นคนซื่อสัตย์สุจริต แต่พูดด้วยความเคารพ ท่านเป็นผู้ที่ไม่มีความสามารถในการบริหารจัดการแผ่นดิน อันนี้ก็เป็นเรื่องน่าเศร้า แต่คุณถนอมมอบอาจารย์ป่วยให้ทำงานด้วยความซื่อสัตย์สุจริตและทำงานด้วยความสามารถ เวลานั้นตำแหน่งของท่านเป็นผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย แต่ว่าทำสารพัด เป็นประธานดูแลหลายเรื่อง เป็นบุญคุณมาจากอาจารย์ป่วยทั้งนั้น และท่านคิดอยู่ตลอดเลยคือบุญคุณอันแรกท่านอยู่ธนาคารชาติทำให้เงินบาทอยู่ตัว ผมไม่ได้พูดว่าแข็งหรืออ่อน ก่อนอาจารย์ป่วยเงินบาทจะต้องแลกตลาดมืดจะเงินปอนด์หรือเงินดอลลาร์ อัตราตลาดตั้งไว้ร้อยละ 35 บาทต่อปอนด์ แต่ชายตลาดมืด 60 บาท อาจารย์ป่วยสามารถเลือกตลาดมืดได้อันนี้เป็นความสามารถของท่าน แต่ท่านเห็นว่าจะทำให้เศรษฐกิจเข้มแข็งอย่างเดียวไม่พอ ต้องกระจายรายได้ให้เกิดความยุติธรรมในสังคม แต่ท่านอึดอัดกับเผด็จการ

ผมจำได้ว่าผมพานักเขียนลูกศิษย์คนหนึ่ง คนอินเดียวแต่ไปเติบโตที่อังกฤษ วิกเตอร์ อานันต์ เป็นนักเขียนมีชื่อพอสมควร เผอิญ วิกเตอร์ อานันต์ ทำงานหนังสือพิมพ์มีชื่อในอังกฤษ เผอิญผู้ช่วยเหลือวิกเตอร์ อานันต์ เป็นอาจารย์เก่าของอาจารย์ป่วย ที่อันเดอร์ซี ก็เปิดอกคุยกันว่าท่านทำงานด้วยความอึดอัดใจมากเพราะมันไม่มีเสรีภาพในการแสดงในฐานะที่ท่านเป็นข้าราชการ ท่านเห็นว่าการเผด็จการในสมัยถนอม แต่ท่านสามารถทำอะไรเล็กๆ ในระบบได้หลายอย่าง ท่านอยากทำงานนอกระบบ และในระบบท่านไฝ่ฝันมีอยู่สองอย่าง ที่ท่านอยากไฝ่ฝัน อย่างหนึ่งเป็นจริงคือที่ท่านอยากเป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เงินเดือนน้อยกว่าเป็นผู้ว่าธนาคารชาติ คือเป็นคนไม่คิดเอาเปรียบเงินข้าราชการเลย ประเด็นที่ผมจะพูดเรื่องสังคมร่วมสมัย อยู่กับถนอมมาแล้วท่านก็ดีใจมากที่ถนอมสามารถนำรัฐธรรมนูญออกมาได้ ปี 2516 คุณงามความดีอันนี้คนลืมไปทำให้สฤษดิ์เกิดมากกว่า แต่อย่าลืมว่าสภาร่างรัฐธรรมนูญสมัยนั้น หลวงสุทธีสารเป็นประธาน คุณทวี บุญเกียรติเป็นรองประธาน คุณทวีเป็นนายกรัฐมนตรีที่มีตำแหน่งสูงสุดในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นมือขวาอาจารย์

ปรีดี พนมยงค์ คุณดิเรกเป็นมือซ้าย เป็นฝ่ายบุนและบู้ คุณทวิเสียอย่างเดียวเป็นคนพูดโผงผางตรงไปตรงมา คุณดิเรกเป็นคนหนึ่ง เมื่อหลวงสุทธิสารตายคุณทวิ บุญเกียรติเป็นประธานสภา พอดตกลงร่างรัฐธรรมนูญอาจารย์ป่วย ท่านยินดีปรีดามาก และท่านก็คิดเลยว่าอยากออกมาเป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แต่ตอนนั้นไม่มีใครอยากให้ออก ท่านบอกว่าทำงานในธนาคารชาติมา 12 ปีแล้ว ท่านเจอคนในธนาคารชาติที่แข็งพอแล้วให้เขาเป็นเถอะ แต่ก่อนจะออกมาอยู่ธรรมศาสตร์นั้นท่านห่างจากนักศึกษาไปนานแม้ท่านเคยเป็นคนระดับดีคณะเศรษฐศาสตร์ ท่านเห็นว่าโลกปัจจุบันเปลี่ยนไปเยอะแล้ว ท่านเชื่อว่าเด็กรุ่นใหม่เปลี่ยนไปเยอะ ท่านอยากจะไปดูเมืองไทยมันตามฝรั่ง พอมา 2514 จอมพลถนอมยุบสภา คือสภาพเหมือนของเล่นพอกุมไม่ได้เขาก็ยุบ ท่านก็อุตสาห์อดทนมาตลอดมารับใช้สฤษดิ์มารับใช้ถนอม ท่านต้องการเสรีภาพประชาธิปไตย ถึงแม้จะเป็นประชาธิปไตยครึ่งใบก็ยังดีกว่าไม่มีเลย ท่านบอกว่ามีอิสระ 2 อย่างคือ อย่างหนึ่งเป็นอธิการบดีธรรมศาสตร์ ซึ่งก็สมประสงค์ อีกอย่างคือเป็นผู้ว่ากรุงเทพมหานคร สมัยก่อนผู้ว่ามาจากการแต่งตั้ง แต่ที่ท่านอยากเป็นต้องเลือกตั้ง ที่น่าเสียดายคือมาเลือกตั้งตอนที่ท่านหมดสภาพไปแล้ว คือท่านเป็นคนที่ดีมาก คืออาจารย์ป่วยไม่ใช่เป็นคนที่ไม่ซื่อสัตย์สุจริตเพียงอย่างเดียว เป็นคนที่มีความสามารถเป็นคนที่มีกึ๋นเป็นคนที่ Democrat และสามารถหาคนที่สามารถมาดำรงตำแหน่งได้ การที่เกิดรัฐประหารในครั้งนั้นท่านเสียใจมาก ถึงได้เกิดจดหมายนายเข้มเขียนเพราะมากเรียบบร้อย แต่ความเบาของท่านเป็นการอ่อนน้อมแข็งใน ส่งไปสยามรัฐคือไม่เชื่อว่าอาจารย์ป่วยเป็นคนเขียนเพราะว่าพวกขุนนางปกป้องข้าราชการ อาจารย์ป่วยก็บอกผมเป็นคนเขียนเอง คือคนในสถานะแบบนี้ที่รัฐบาลจะเกรงใจไม่มีเลยอันนี้ก็น่าเห็นใจ

อาจารย์ธเนศ ผมรู้สึกเป็นเกียรติอย่างสูงที่ได้รับเชิญให้มาแสดงปาฐกถา “มองอาจารย์ป่วยผ่านสังคมนร่วมสมัย” แม้รู้ว่าเวลากระชั้น บอกตรงๆ ว่ารับเพราะอยากพูดและศึกษาความคิดของอาจารย์ป่วย ซึ่งผมเคารพนับถือและประทับใจในวิถีคิดของท่านอย่างมาก ผมนั่งอ่านและรวบรวมประเด็นต่างๆ ของอาจารย์ป่วย มีข้อสังเกตอันแรกประการหนึ่งคือเกือบทุกคนที่เขียนและพูดถึงอาจารย์ป่วย มักเริ่มต้นด้วยการเล่าถึงภาพประทับใจว่าได้พบได้เจอได้คุยได้ติดต่อกับอาจารย์ป่วยอย่างไร สมัยโน้นท่านมีตำแหน่งสำคัญเป็นถึงผู้ว่าฯ ธนาคารชาติและต่อมาคนระดับคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ความประทับใจของคนเล็กๆ โดยเฉพาะที่เป็นนักเรียนนักศึกษาเวลาไปติดต่อกับท่าน ส่วนใหญ่จะคล้ายกันหมด ตั้งแต่สมัยอาจารย์สุลักษณ์ยังเป็นนักเรียนโรงเรียนอัสสัมชัญ เมื่อได้เป็นบรรณาธิการหนังสืออุโฆษสาร ก็ได้ไปติดต่อกขอให้อาจารย์ป่วยในฐานะอัสสัมชัญเก่าผู้มีชื่อเสียงเขียนบทความมาลงหนังสือของโรงเรียนเก่าด้วย¹ มาจนถึงอาจารย์วิทยากร เชียงกูล เป็นต้น ซึ่งท่านก็รับเขียนให้ด้วยความเมตตาทุกคน ไม่ว่าใครก็ตามไปขอพบหรือโทรฯหาผู้ว่าฯ เบล็คชาติได้หมดในตอนนั้น

¹ คุรุละเอียดใน สุลักษณ์ ศิวรักษ์, *ผู้ใหญ่ที่ไม่กะล่อน นายป่วย อิงภรณ์ที่ข้าพเจ้ารู้จัก* (กรุงเทพฯ, มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๒), น.๘-๙.

ผมเคยพบอาจารย์ป่วย 2 ครั้งนับว่าน้อยมาก ครั้งแรกที่กรุงนิวยอร์กในร้านอาหารจีน เมื่อสมัยที่ท่านไปเป็นศาสตราจารย์พิเศษที่มหาวิทยาลัยพรินซ์ตัน² ตอนปี 2514 กลางปีนั้นผมได้ทุนไปเรียนระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยโรเชสเตอร์สองปี พอไปอยู่ที่นั่นได้ไม่กี่เดือนก็เกิดรัฐประหาร 17 พฤศจิกายน 2514 พอปลายปีอาจารย์ป่วยเดินทางจากเคมบริดจ์มาพรินซ์ตัน ในตอนนั้นพวกนักเรียนไทยในสหรัฐาก็เริ่มเกาะกลุ่มพูดคุยถกกันเรื่องการเมืองไทย บรรยากาศของการก่อตัวของนักเรียนนอกมีมาหลายปีก่อนหน้าแล้ว แต่รัฐประหารพฤศจิกายน 2514 จะเป็นตัวเร่งเครื่องและความรู้สึกที่คับคั่งของบ้านเมืองให้มากยิ่งขึ้น คือเหตุการณ์รัฐประหารในตอนนั้นบรรดานักเรียนไทยส่วนมากรับไม่ได้ก็หงุดหงิดกันมาก จับกลุ่มคุยกันทั้งคืนไม่ได้นอนเลยจนถึงตี 4 ก็นอนกันตอนเช้า ในรุ่นนั้นก็มียาจารย์ชาวยุโรป เกษตรศิริ อาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์ อาจารย์วิระดา สมสวัสดิ์ อาจารย์อานันท์ กาญจนพันธ์ อาจารย์บัณฑิต อ่อนคำ และอาจารย์ปรานีกับคุณสุจิตต์ วงษ์เทศ เป็นต้น³ พวกนี้ต่อมาได้สมญานามว่าเป็นแก๊งหรือ “คอร์เนลมาเฟีย” เป็นแก๊งนักเรียนไทยใหญ่ที่สุดในสหรัฐฯ ตอนนั้น

พออาจารย์ป่วยมานิวยอร์ก เพราะพรินซ์ตันอยู่ใกล้ๆ กับนครนิวยอร์ก ก็นัดเจอกันที่ร้านอาหารตอนเย็น เราก็ขับรถจากเมืองอิทากะ มหาวิทยาลัยคอร์เนลไปที่ร้านอาหารและพบกับอาจารย์ป่วย คุยกันอย่างง่าย ๆ ไม่มีพิธีต้องอะไร ภายหลังอาจมีคนมองว่าไปสุ่มหัวกันวางแผนก็คงได้ แต่จริงๆ ไม่มีแผนอะไรทั้งนั้น ก็ไม่มีอะไรจะไปคุยกันว่าเราต้องเรียกร้องประชาธิปไตยกลับมา สมัยนั้นได้แต่คิดไป ส่วนการทํานั้นก็ไม่รู้ เพราะไม่มีใครเป็นนักเคลื่อนไหว ไม่มีใครคิดหรือว่าอีกสองปีต่อมาจะเกิดขบวนการนิสิตนักศึกษาและประชาชนอันมหึมาในเหตุการณ์ ๑๔ ตุลา รู้สึกแต่ว่าอย่างน้อยก็ยังดีที่มีกลุ่มก้อนของคนที่สนใจปัญหาบ้านเมืองมาปรับทุกข์กัน ตอนนั้น “จดหมายนายเข้ม เย็นยิ่งถึงพี่ท่าน เกียรติก้อง” ยังไม่ออกไปสู่สาธารณชน ฐานะของอาจารย์ป่วยจึงยังไม่เป็นปัญหาทางการเมือง อย่างไรก็ตามหลังจากจดหมายนั้นตีพิมพ์ในหน้าหนังสือพิมพ์แล้ว อาจารย์ป่วยก็กลายเป็นหัวหน้านักศึกษาและกลุ่มอาจารย์หรือใครที่ไม่พอใจรัฐบาลในยุคนั้นไปทันที

ผมคิดว่าทางฝ่ายรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจรสรุปได้ไม่ยาก ซึ่งมันก็จริงเหมือนกันเพราะว่าตอนนั้นอาจารย์ป่วยมาเจอกับพวกเด็กๆ ก็ต้องถูกหาว่าเป็นหัวหน้าแน่ๆ เพราะฉะนั้นข่าวกรองเขาก็รายงานถูก เพียงแต่ว่าเราไม่ได้คิดร้ายอะไรขนาดนั้น ไม่มีใครคิดโค่นรัฐบาล เราไม่มีอุดมการณ์ที่จะไปกู่ชาติหรือเดินขบวนแบบในอเมริกาได้ จำได้ว่าผมถามท่านว่าทำไมท่านทำงานกับจอมพลสฤษดิ์ได้ ซึ่งคำตอบอาจารย์สุลักษณ์ได้ตอบไปแล้วคือจอมพลสฤษดิ์เขามีความตั้งใจที่จะพัฒนาประเทศ เมื่อเทียบกับจอมพล ป.พิบูลสงครามซึ่งมีบารมีและในฐานะผู้นำทหารการเมืองการปกครองมีความสามารถมาก ท่านอาจารย์ป่วยยอมรับว่าจอมพลสฤษดิ์เก่งกว่าจอมพล ป. แสดงว่าท่านต้องเก่งมากๆ

² การที่อาจารย์ป่วยเดินทางไปเป็นอาจารย์พิเศษที่มหาวิทยาลัยพรินซ์ตันนั้น สืบเนื่องมาจากการที่ท่านตั้งใจจะมาทำงานที่คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และหาทางลาออกจากตำแหน่งผู้อำนวยการแห่งประเทศไทย แต่นายกรัฐมนตรีขยับยั้งไว้ ในที่สุดตกลงด้วยการให้ท่านไปเป็นศาสตราจารย์พิเศษที่มหาวิทยาลัยพรินซ์ตันภาคการศึกษา ๑ การได้ไปบรรยายและทำงานในมหาวิทยาลัยในสหรัฐก็เป็นโอกาสที่อาจารย์ป่วยจะได้เรียนรู้ประสบการณ์ของมหาวิทยาลัยและปัญหานักศึกษาด้วย ท่านได้มีโอกาสเดินทางไปเมืองอื่นๆ ในสหรัฐฯ ไปปาฐกถาและพบปะนักเรียนไทยมากมาย คุราชละเอียดใน ส.ศิวรักษ์ *ผู้ใหญ่ที่ไม่กะล่อน*, หน้า ๑๓๐.

³ คุราชละเอียดในสุจิตต์ วงษ์เทศ, *โรงเงาเต่าตุ่น เมตติน ยู เอส เอ ภาค ๒* (กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์พิมพ์พิมพ์, ๒๕๖๖).

อีกครั้งที่ผมได้มีโอกาสมาเจอท่านอีกครั้งประมาณปี 2518 ที่ห้องคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ ก่อนถึง
วิกฤตการณ์ ๖ ตุลา ๒๕๑๙ หลังจากนั้นท่านได้ลี้ภัยไปอยู่ในอังกฤษและลี้ภัยลง หลังจากทีอาจารย์ป่วยเริ่มพัก
ฟื้นจากอาการป่วย ผมเป็นบรรณาธิการวารสารธรรมศาสตร์ในปี 2536 และได้นำบทความเรื่อง “จากครรภ์มารดา
ถึงเชิงตะกอน” ของท่านมาตีพิมพ์ซ้ำอีกทีหนึ่งในวารสารธรรมศาสตร์ ช่วงนั้นเป็นการเมืองยุคหลังกรณีพฤษภา
เลือด ระบบประชาธิปไตยกลับมาอีกวาระหนึ่ง วารสารธรรมศาสตร์ฉบับหลังพฤษภาเลือดก็นำเสนอแนวทางเลือก
ของประชาธิปไตย ก็เลยคิดว่าข้อเขียนของอาจารย์ป่วยน่าจะสอดคล้องกับสถานการณ์ พอพิมพ์เสร็จเราก็ส่งเช็คค่า
เรื่องไปให้อาจารย์ที่ลอนดอน อีกสักประมาณเดือนอาจารย์ป่วยก็ส่งเช็คใบนั้นกลับมา อาจารย์เขียนเป็น
ภาษาอังกฤษด้วยลายมือความว่า

Dear อาจารย์ธเนศ

Thank you for your kind letter I am returning the check as I do not need it.

With best wishes.

Your

ป่วย อิงภากรณ์ (ลายเซ็น)

นั่นเป็นจดหมายฉบับสุดท้ายที่มีคุณค่ามาก นั่นคือความเมตตาและความเสมอต้นเสมอปลายที่ทุกคน
ได้รับจากอาจารย์ป่วย คือท่านเคารพคนทุกคน ไม่ว่าจะคนเล็กคนน้อยคน โง่คนฉลาดต่างๆ ไม่น่าเชื่อ อันนั้นคือความ
เป็นคนที่ผมคิดว่าคือสูงสุดลงมาสู่สามัญจริงๆ

กลับมาสู่ประเด็นที่ผมเตรียมมาคือ 2 หัวข้อใหญ่ๆ อันแรกคือแนวความคิดอาจารย์ป่วยที่ผมเข้าใจ และอัน
ที่สองตรงกับประเด็นที่ตั้ง แล้วมองจากสังคมร่วมสมัยอย่างไร มองประเด็นอาจารย์ป่วยแล้วมีคำตอบใหม่ ผมบอก
ตรงนี้เลยว่าเพื่อไม่ให้เป็นการเสียเวลา จบแล้วท่านอาจยังมองไม่เห็นคำตอบ แต่อาจได้ตอนที่ท่านไปคิดต่อก็ได้
ต้องขอออกตัวไว้ก่อน การพูดถึงอาจารย์ป่วยในเวลานี้ (มีนาคม ๒๕๕๐) ผมว่าหลีกเลี่ยงไม่ต้องพูดถึงจุดจบชีวิต
ของคนคนหนึ่ง ซึ่งผ่านความก้าวหน้าในการทำงานรับใช้แผ่นดินจนประสบความสำเร็จอย่างสูง เป็นที่ยอมรับนับ
ถือและเคารพจากคนวงการต่างๆ จากบนสุดจนล่างสุด อย่างที่ไม่เคยมีมาก่อนในประวัติศาสตร์ของสามัญชนไทย
ก็ว่าได้ ชีวิตการทำงานในระบบราชการและการร่วมสร้างรัฐไทยที่เป็นระบบที่มีประสิทธิภาพ อันมีศักดิ์ศรี ทำให้
ประเทศไทยมีฐานะอัน โลกยังต้องยอมรับนับถือ อันนี้คิดว่าประวัติศาสตร์ต้องบันทึกว่าอาจารย์ป่วยมีคุณูปการ
สำคัญต่อการสถาปนาระบบการคลังของประเทศ ทำให้เป็นระบบที่มีประสิทธิภาพได้ไม่ละเทะล้ำหลังกว่า
ประเทศเพื่อนบ้านอื่นๆ อันนี้ต้องยกเครดิตให้กับท่าน เพราะฉะนั้นใครที่มีปัญหาเกี่ยวกับระบบสฤทธิ์อาจจะรับ
อาจารย์ป่วยตรงนี้ไม่ได้ นี่คือคำถามซึ่งในอนาคตอาจต้องมึ้นักประวัติศาสตร์และนักเศรษฐศาสตร์การเมืองไป
ศึกษาวิเคราะห์เพิ่มเติมให้ลึกซึ้งต่อไป

คำถามต่อไปซึ่งคนที่ชื่นชมอาจารย์ป่วยต้องเตรียมรับมือกับคำถามท่านเองนี้เหมือนกัน ว่าโดยข้อเท็จจริง
ท่านเป็นส่วนหนึ่งของระบบเผด็จการหรืออำนาจนิยม แต่แล้วชีวิตของท่านก็ต้องยุติลงด้วยโศกนาฏกรรม มัน
เป็นโศกนาฏกรรมที่อภัยและโหดร้ายที่สุด ที่สังคมภายใต้อำนาจรัฐปล่อยให้ความป่าเถื่อนของคนชั้นนำไว้
ปัญญาใช้อำนาจบาตรใหญ่ทำลายท่านและเยาวชนผู้ต่อสู้เพื่อสังคมใหม่ทั้งหลายต้องถึงการพินาศอย่างไม่มี ความ

ปราณี สำหรับพวกเราคนร่วมสมัยการมองกลับไปในอาจารย์ป่วยในขณะนี้ที่สำคัญน่าจะอยู่ที่การนำเอา โศกนาฏกรรมอันนั้นมาศึกษาวิเคราะห์และสร้างปัญญาความเข้าใจ

ในสภาพความเป็นอยู่ของสังคมประชาธิปไตย การเรียนรู้โศกนาฏกรรมของอาจารย์ป่วยอยู่ที่การนำเอา หลักการและจุดยืนที่ท่านใช้ในการธำรงรักษาความเป็นคนสามัญที่มีหลักธรรม กระทั่งนำไปสู่การเปิดโปงพบธาตุแท้และจุดยืนอันรู้หลักธรรมของระบอบในสถาบันที่ท่านร่วมก่อตั้ง และทำงานรับใช้มาตลอดชีวิต โศกนาฏกรรมของท่านเริ่มก่อตัวขึ้นเมื่ออาจารย์ป่วยเริ่มแสดงให้ระบบและสถาบันเหล่านั้นตระหนักว่า ท่านเป็นตัวของท่านเองมากกว่าเป็นแค่กลไกเครื่องมืออันหนึ่งของระบบซึ่งเคลื่อนไปแคว้นๆ ผ่านการพุ่มพอกของ ยศถาบรรดาศักดิ์และลาภยศสรรเสริญนานาประการ สิ่งเหล่านั้นคืออำนาจและฤทธิ์เดชในการสยบข้าราชการในทุกระดับชั้น โดยเฉพาะจำพวกชั้นสูงๆ ได้ ทว่าไม่อาจสามารถสยบและบังคับอาจารย์ป่วยให้ยอมตามอำนาจนั้นๆ ได้ ตรงกันข้ามดูเหมือนยิ่งนานวัน ท่านยิ่งเข้าใจและตระหนักถึงธาตุแท้แห่งอำนาจนั้นๆ มากยิ่งขึ้น ควบคู่กับ เรียนรู้และเข้าใจฐานะของประชาชน คนส่วนใหญ่ของประชาชาติที่เป็นเป้าหมายของนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจที่ท่านเป็นกำลังสำคัญในการสร้างและปฏิบัติ การประกาศจุดยืนและทำที่อันเป็นจุดหมายแห่งความเป็นมนุษย์ที่เป็นเสรีชนคนหนึ่ง ที่ยึดถือในหลักประชาธิปไตยของคนกลุ่มใหญ่ที่ยากไร้ ที่ท่านพอใจเรียกว่า “ประชาธรรม” และในความยุติธรรมอย่างเสมอหน้า ทำให้อำนาจและรัฐไทยในสมัยนั้น ทนไม่ได้และไม่พอใจหาทางเล่นงาน และขับไล่ท่านให้ออกไปจากเมืองไทย นี่เป็นการก้าวจัดอย่างนิ่มนวล ในฐานะของคนรู้จักและทำหน้าที่การทำงาน ใกล้ชิดกันมาก่อน หาไม่ก็คงถูกอุ้มหรือกำจัดด้วยวิธีการรุนแรงอื่นๆ ซึ่งก็ปรากฏเป็นจริงในวันที่ ๖ ตุลาคม ๒๕๑๕

โศกนาฏกรรมเกิดขึ้นมาได้เพราะ โลกใหม่นี้ไม่ได้อิงอยู่กับพระเจ้าและความยุติธรรมของพระเจ้าแต่ ถ้ายึดถืออีกต่อไป ในโศกนาฏกรรมมนุษย์ต้องพบกับความพินาศโดยปราศจากเหตุผล ทั้งนี้สังคมจะได้เอามา เดือนสติมนุษย์ให้สงบเสงี่ยมเจียมตัวต่อไป (เจตนา ๒๕๒๘) โศกนาฏกรรมจะเป็นที่ซึมซับของคนในสังคมได้ ก็เมื่อสังคมหันมาให้คุณค่าแก่ความเป็นมนุษย์ อย่างมีศักดิ์ศรีและมีเหตุผลของตนเองได้ กระทั่งนำไปสู่ความขัดแย้ง อันไม่อาจประนีประนอมได้ เช่นในเรื่องอันติโกน(Antigone) คือความขัดแย้งระหว่างการเชื่อฟังกฎหมายของ มนุษย์ในรัฐกับกฎของพระเจ้าที่สูงกว่าซึ่งเน้นในหน้าที่ของคนที่มีต่อพระเจ้าและครอบครัว หรือในเรื่อง *A Man for All Seasons* อันเป็นเรื่องของโทมัส มอร์ที่ยอมตายเพื่อพระเจ้าแต่ไม่ยอมทำตามความต้องการของกษัตริย์ เขาพูดว่า “ข้าพเจ้าตายในฐานะของข้ารับใช้ที่ดีของกษัตริย์ แต่ทว่าเป็นข้าของพระเจ้าก่อน” (I die the king’s good servant but God’s first) คือเขาก็ไม่ได้ปฏิเสธความจงรักภักดีต่อกษัตริย์คือยังจงรักภักดีอยู่ แต่สุดท้ายก็ต้องตัดสินใจอุทิศชีวิตให้แก่พระเจ้าไม่ทำตามที่กษัตริย์ต้องการ

ในกรณีของอาจารย์ป่วย กล่าวได้ว่าความขัดแย้งอันไม่อาจประนีประนอม ซึ่งก็คืออวสานและจุดจบในชีวิตการทำงานและสังคมของท่าน มาจากการที่ท่านเคารพต่อความจริงที่เป็นของมหาชนคนส่วนใหญ่ที่เป็นสามัญชน ในขณะที่ความจงรักภักดีของท่านที่มีต่อรัฐ ราชการและสถาบันของประเทศนั้นเป็นรอง ผลสะท้อนของการแสดงจุดยืนทางการเมืองและสังคมดังกล่าว มีปฏิกริยามมหาศาล ก็เพราะว่าอาจารย์ป่วยในเวลาและบริบทของประวัติศาสตร์การต่อสู้ทางการเมืองของประชาชนได้กลายเป็นผู้นำทางความคิดการเมืองของพลังคนรุ่นใหม่ไปในสังคมทั่วไปท่านเป็นตัวอย่างของความสำเร็จอันสูงส่งในการปฏิบัติหน้าที่ภารกิจการทำงานของราชการอย่างดีเยี่ยม อย่างมีประสิทธิภาพยิ่ง และอย่างซื่อสัตย์

ทั้งหมดนั้นก่อให้เกิดความขัดกันอย่างไม่อาจนึกถึงได้ และเช่นกันความขัดกันอย่างไม่น่าเป็นก็เป็นเงื่อนไขที่ทำให้โศกนาฏกรรมมีพลังอย่างยิ่งต่อความรู้สึกของคน กล่าวคือจุดจบของอาจารย์ป๋วยนั้นเป็นเรื่องไม่อาจคาดคิดได้อย่างธรรมดาสามัญ มันไม่ได้มาจากความผิด ความไร้หลักการ ความไร้ซึ่งศีลธรรมและคุณธรรมทั้งหลาย หากแท้จริงแล้วมาจากสิ่งที่ท่านทำในความดีและซื่อสัตย์ต่อความจริงอย่างสุดจิตสุดใจต่างหาก ภัยพิบัติและความอยุติธรรมที่ท่านได้รับจึงเป็นผลตอบแทนของการทำความดี นี่จึงเป็นแก่นของโศกนาฏกรรมแห่งชีวิตมนุษย์ที่แท้จริง

นี่เป็นคำถามต่อสังคมไทย ทั้งในอดีตและในปัจจุบัน

โศกนาฏกรรมแห่งชีวิตของอาจารย์ป๋วยให้ข้อคิดอะไรแก่เรา ประการแรกคือการทำให้เราต้องตั้งคำถามถึงประเด็นปัญหาที่พื้นฐานที่สุดของสังคมนั่นคือปัญหาและหลักการพื้นฐานที่สุดของการดำรงชีวิตอยู่ในฐานะที่เป็นมนุษย์ ความเป็นคนคืออะไร การมีชีวิตอยู่แบบที่เราหรือท่านเป็นอยู่นั้นหมายความว่าอะไร อันนี้คือสิ่งที่ผมคิดว่าถ้าหากอาจารย์ป๋วยไม่เชื่อมั่น ไม่ยืนยันหยัดในจุดหมายของความเป็นคนที่มีความหมายอย่างเด็ดเดี่ยว ผมคิดว่าโศกนาฏกรรมนี้คงไม่เกิดขึ้น ทางเลือกมันมีเยอะ เชื่อว่าจะมีคนไม่มากที่ไปถึงจุดนั้น มันจะมีน้อยมาก

ประการต่อมา เราควรมีท่าทีและปฏิบัติอย่างไรในการดำรงรักษาความเป็นมนุษย์อย่างที่เราเข้าใจในท่ามกลางภาวะวิสัยสภาพแวดล้อมทางการเมืองแบบต่างๆ ที่เกิด เปลี่ยนแปลงแล้วเสื่อมทำลายไป

ในการเสนอและให้คำตอบต่อคำถามและปัญหาข้างบนนี้ ผมจะอาศัยและตีความแนวความคิดและหลักการในการดำรงชีวิตและปฏิบัติตนของอาจารย์ป๋วยเป็นสำคัญ โดยศึกษาจากข้อเขียน ประวัติและงานเขียนของผู้ทรงคุณวุฒิอื่นๆ ที่มีต่อท่าน หวังว่าการศึกษาและค้นคว้าความคิดและหลักการของท่าน จะให้ประโยชน์และข้อคิดอันจะทำให้คนรุ่นปัจจุบันและต่อไป สามารถใช้เป็นฐานในการศึกษาเรียนรู้และพัฒนาปัญญาของบุคคลและของสังคมต่อไป เพื่อที่เราจะได้มีความหวังว่าสังคมไทยนั้นยังมีแก่นและเนื้อหาอันเป็นธรรมสำหรับการเปลี่ยนแปลงยกระดับในทางคุณภาพที่ดีต่อไป มันเป็นความหวังที่หนักมากที่จะหวังในตอนนี้หรือใน 20 ปีที่ผ่านมาก็ตาม ผมว่าหากมนุษย์ไม่มีความหวังก็ไม่มีความเป็นมนุษย์ มันอยู่ไม่ได้ เพราะฉะนั้นในข้อแรกผมสรุปว่า ในความคิดความเป็นมนุษย์ทั้งหมดของอาจารย์ป๋วย ผมสกัดออกมาเป็นคำๆ เดียวก็คือคำว่ามนุษยชาติ Humanity ถ้าตรงตัวของฝรั่งคือ Humanism แต่ผมไม่ชอบคำแปลว่ามนุษยนิยม มีศัพท์เก่าคือ “มนุษยภาพ” เป็นศัพท์ที่คุณกุหลาบ สายประดิษฐ์ใช้ พบว่าแนวคิดของอาจารย์ป๋วยในเรื่องมนุษย์คล้ายคลึงกับของคุณกุหลาบอย่างมาก ผมขอใช้คำนี้ต่อไป⁴

มนุษยภาพ: ความจริง ความดีและความงาม

⁴ อาจารย์สุลักษณ์เป็นผู้ใกล้ชิดและรู้จักอาจารย์ป๋วยอย่างลึกซึ้งซึ่งกระทั่งสามารถวิพากษ์ความคิดอาจารย์ป๋วยได้ ในแนวความคิดสมัยใหม่ของอาจารย์ป๋วยนั้น อาจารย์สุลักษณ์ไม่ลังเลที่จะวิจารณ์อย่างตรงไปตรงมาเลยว่า “คุณป๋วยนิยมยกย่องฝรั่งมากเกินไป เสรีนิยมมากเกินไป...ฝันหวานมากเกินไป...ข้าพเจ้ายังเห็นว่าคุณป๋วยให้ความสำคัญแก่ความคิดแบบตรรก (rationalism) และแนวการกระทำแบบได้ผล (pragmatism) มากเกินไป ให้ความสำคัญในด้านความลึกซึ้งแห่งรหัสลับ (mysticism) และความเข้าใจในด้านจิตวิญญาณ (spiritual) น้อยไป แต่โดยที่ท่านมีรากฐานอันมั่นคงทางจริยธรรม (morality) และความชอบธรรม (decency) ท่านจึงเป็นคนที่น่ารัก และเป็นคนที่เมื่อเปรียบเพื่อนมนุษย์ และท่านหาทางเพื่อสร้างสันติประชาธรรมตลอดมา เสียหายที่เรื่องอย่างนี้ เราไม่เคยมีเวลาอภิปรายกันอย่างถึงพริกถึงขิงเลยสักที...” (ผู้ใหญ่ที่ไม่กะล่อนฯ, น. ๑๓๑-๓๔)

อาจารย์ป๊วยเป็นนักคิดสมัยใหม่น้อยคนที่นิยามและนำเสนอความหมายและคุณธรรมของความเป็นคนอย่างธรรมดา (ในอดีตก็มีเทียบวรรณและศรีบูรพา) อย่างธรรมดาหมายความว่าไม่ใช่ของชนชั้นนำ โดยทั่วไปสิ่งที่สังคมไทยยึดถือและปลูกฝังกันมานานในเรื่องคุณธรรมนั้น มักเป็นคุณธรรมของชนชั้นปกครองและจุดหมายของการเป็นคนในทรศนะของชนชั้นนำเสียเป็นส่วนใหญ่ ดังเห็นได้จากการเรียกร้องให้คนทั้งหลายทำแต่ความดี (ในทางนามธรรม) ทำการสมานฉันท์(สามัคคี) และกตัญญูกตเวทิตา เคารพเชื่อฟังต่อผู้ใหญ่กว่า ทั่วๆไปที่คำสอนเหล่านั้นแท้จริงแล้วคือปัญหาภายในของชนชั้นปกครองกันเองทั้งสิ้น⁵ ทำแล้วไม่ได้บรรลุระดับความเป็นคนของสามัญชน แต่จะไปสนองตอบความมั่นคงและเสถียรภาพของรัฐของระบบที่วางอยู่บนสัมพันธภาพทางอำนาจตามประเพณีมากกว่า นั่นไม่ใช่จุดหมายของความเป็นคนของอาจารย์ป๊วย

ที่ผ่านมาราจึงไม่ค่อยมีคุณธรรมที่เป็นของประชาชนธรรมดาตนเองที่สังคมยอมรับนับถือ สิ่งที่อาจารย์ป๊วยนำเสนอคือแนวความคิดที่คนธรรมดาสามัญฟังแล้วเข้าใจไม่ต้องตีความ 3 ชั้นว่าแปลว่าอะไร ตัวแนวโมทัศน์คติใหญ่ที่ใช้มี 3 ตัวของอาจารย์ป๊วยคือ ความจริง ความดี และความงาม 3 ตัวนี้คือหลักธรรมของท่าน อันแรกที่เราคิดถึงอาจารย์ป๊วย คิดถึงความเป็นคน ภาพลักษณ์ของคนที่อาจารย์ป๊วยนำเสนอ เป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวาง คือ ความเป็นคนที่มีโอกาสและสามารถใช้ชีวิตตามอัตภาพที่เหมาะสม ฟังตนเองได้ และเลี้ยงดูครอบครัวได้ มีสวัสดิการในการศึกษา สาธารณสุขและการงาน ในทางการเมืองมีสิทธิเสรีภาพตามระบอบประชาธิปไตย สังคมมีความยุติธรรมและมีความงาม (จาก*กรรมมารดาถึงเชิงตะกอน*)⁶ อันนี้เป็นภาพลักษณ์ของพลเมืองและความต้องการพื้นฐานที่เป็นรูปธรรม

แน่นอนว่าภาพลักษณ์ดังกล่าวนี้คือภาพของคนเมืองหรือที่เรียกกันว่ากระฎุมพีคนชั้นกลางในเมืองนั่นเอง⁷ ซึ่งในโลกสมัยใหม่ได้ทำให้สิ่งเหล่านั้นเป็นความต้องการพื้นฐานของคนโดยทั่วไป คงไม่มีใครปฏิเสธว่าไม่มี ความต้องการสวัสดิการและหลักประกันในชีวิตและเสรีภาพ หรือมีเฉพาะคนชั้นกลางและคนชั้นสูงเท่านั้นที่เขาต้องการสิ่งเหล่านั้น

ถ้าจะดูในแนวคิดที่ซับซ้อนมากขึ้นก็ได้ หากจะหาความเป็นมนุษย์ที่มีหลักการสูงขึ้นไป จุดหมายและคุณธรรมที่อาจารย์ป๊วยเสนอ ไม่ใช่คุณธรรมในทางนามธรรม ที่แยกออกจากสภาวะความเป็นจริงทางสังคม

⁵ ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, *ความคิดการเมืองไพร่กระฎุมพีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์* (กรุงเทพฯ มติชน, ๒๕๔๕)

⁶ อาจารย์ชาญวิทย์ เกษตรศิริ อดีตอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และรองอธิการบดีฝ่ายวิชาพื้นฐานสมัยที่อาจารย์ป๊วยเป็นอธิการบดี เล่าว่าสมัยก่อนนั้นอาจารย์ป๊วยก็มีแนวความคิด "ว่า ธรรมศาสตร์มีไทยคดีศึกษาแล้ว ก็ควรมีสิ่งที่เรียกว่าเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้ศึกษาขึ้นมาด้วย แล้วก็ควรจะทำให้คนไทยของเรา รู้จักเรื่องของประเทศเพื่อนบ้านให้ดีขึ้น หลายท่านอาจจะคุ้นเคยกับบทความที่สำคัญมากของ ท่านอาจารย์ป๊วย ที่ชื่อว่าภาษาไทยใช้คำว่า "*จากกรรมมารดาถึงเชิงตะกอน*" บทความภาษาไทยฉบับนี้มีเป็นภาษาอังกฤษด้วยชื่อว่า "Best Wishes For Southeast Asia" ปรารภงานดีต่อเอเชียตะวันออกเฉียงใต้..."

⁷ มีคนเคยวิจารณ์อาจารย์ป๊วยว่าท่านมีความคิดเป็นแบบปัญญาชนกระฎุมพี ท่านรับฟังคำติชมหรือวิจารณ์ได้ แต่ก็อดไม่ได้ที่จะต้องบ่นให้คนที่เขียนข้อความนั้นฟังต่อหน้าอยู่เนือง แต่ท่านก็หัวเราะร่วนอยู่เรื่อย ดูส.ศิริรักษ์ *ผู้ใหญ่ที่ไม่แก่ล่อน...*, หน้า ๑๓๐.

หากแต่ท่านย้ำหลักการหรือคุณธรรมอันเป็นธรรมในการผลักดันสังคมให้เจริญก้าวหน้าไป อันเป็นเงื่อนไขแห่งการดำรงความเป็นมนุษย์ของบุคคลแต่ละคนอย่างมีความหมายขึ้นมาได้ด้วย สังเกตได้ว่าท่านไม่นิยมเรียกร้องหรือเทศนาให้ผู้อื่นกระทำในหลักธรรมอะไรแต่ใดๆหรือสักแต่จะไปตามกระแส หากแต่จะให้บรรดาศิษยาภิบาลเห็นถึงเหตุและผลของหลักการหรือคุณธรรมนั้นๆ ซึ่งมักเกี่ยวเนื่องกับสัมพันธภาพระหว่างบุคคลกับสังคม ก็คือสังคมจะต้องเดินหน้าไป เพื่อเป็นเงื่อนไขการดำรงความเป็นมนุษย์ของบุคคลแต่ละบุคคลอย่างมีความหมายขึ้นมา ดังนั้นจุดหมายของความเป็นคนอันสมบูรณ์นั้น จึงต้องมุ่งไปสู่หลักการ ๓ ประการคือ *หลักความจริง ความดีและความงาม* โดยที่หลักทั้งสามนี้ ท่านนำมาจากคำสอนทางฝ่ายคริสต์ศาสนา หลักศีลธรรมประจำตัวดังกล่าวนี้ “ถือว่าเป็นคุณธรรมสำคัญในการพัฒนาทั้งบุคคลแต่ละคนและชาติหมู่คณะให้เจริญก้าวหน้ารุ่งเรืองไปโดยสมบูรณ์”

ในเรื่องของความจริงหรือสัจจะนั้น ท่านมีทรรศนะว่า ควรไฝหาทั้งทางโลกและทางธรรม ทั้งทางวิทยาศาสตร์ มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ให้มองให้รอบด้าน จะได้นำมาเป็นประโยชน์แก่มนุษยชาติได้ แม้ในทางปฏิบัติแล้วท่านมีความโน้มเอียงในการทำให้ทางธรรมนั้นดำเนินไปในทางโลกวิสัยเสียมากกว่า ดังที่อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์เคยวิจารณ์อย่างตรงๆว่า “ท่านขาดจิตศึกษา ไม่พยายามทำสมาธิเอาเลย...การที่ท่านขาดจิตศึกษา ทำให้ปัญญาของท่านเป็นไปในทางโลกๆได้มาก ซึ่งอาจผิดพลาดได้ง่าย แม้ท่านจะหวังดี และมีวาสนามาคิดเพียงใดแล้วก็ตาม”⁸ อันนี้ก็เป็นที่โลกทรรศน์สมัยใหม่ที่เป็นวิทยาศาสตร์ของท่าน ที่พยายามประสานทฤษฎีวิทยาศาสตร์และความเชื่อทางศาสนาเข้ามาในการค้นหาและสร้างความจริงของแต่ละคน

เมื่อจะหาคำอธิบายหลักการดังกล่าวในคำสอนทางศาสนา อาจารย์ป๋วยมักร้องเรียนว่าคำสอนบางข้อบางอันในพุทธศาสนาและคริสต์ด้วยนั้น ไม่ช่วยในการให้คำตอบแก่การปฏิบัติที่เป็นจริงของคนได้ดั่งนัก เช่นในหลักแห่งความจริง ความงาม และความดีว่าเป็นสิ่งอันพึงปรารถนาแล้ว จะมีหนทางอะไรที่จะนำไปสู่เป้าหมายดังกล่าวได้บ้าง ในเรื่องของความจริงหรือสัจจะนั้น ท่านมีทรรศนะว่าจะต้องหาความจริงทั้งทางโลกและทางธรรม อันนี้ผมคิดว่าสะท้อนถึงประเพณีภูมิปัญญาไทยในการอธิบายความเป็นจริงในสังคมไทย กล่าวคือที่ผ่านมาเราไม่มีประสบการณ์ในการแยกศาสนาออกจากสังคมและการเมืองดังเช่นในโลกตะวันตกสมัยใหม่ ซึ่งทำให้สามารถยกฐานะความจริงทางโลกให้มีความหมายต่อมนุษย์และสังคม ได้เทียบเท่าหรือมากกว่าความจริงทางศาสนาหรือทางธรรมเสียอีก เมื่อเป็นเช่นนี้นักคิดไทยสมัยก่อนจึงยังยึดถือความจริงทั้งทางโลกและทางธรรมด้วย อิทธิพลของโลกทรรศน์ศาสนาพุทธที่ไม่ได้ปฏิเสธความจริงทางโลกเสียทั้งหมด เห็นได้ในปัญญาชนสยามตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา ต้องถือเอาทั้งทางโลกและทางธรรมด้วย รวมไปถึงวิทยาศาสตร์ มนุษย์ศาสตร์ และสังคมศาสตร์⁹ ผมคิดว่าเป็นท่าทีของท่านจะต้องดูความสมดุลต้องมองให้รอบด้าน มันถึงจะเป็นประโยชน์ต่อมนุษยชาติอย่างแท้จริง

⁸ ศ.ศิวรักษ์, *ผู้ใหญ่วัยที่ไม่แก่ล่อนๆ...*, น. ๑๑๐.

⁹ กล่าวในทางรูปแบบแล้ว ผู้นำสยามสมัยรัชกาลที่ ๔ ได้รับเอาอิทธิพลและเทคนิควิทยาตะวันตกเข้ามาใช้อย่างมาก กระทั่งแทรกเข้าไปในพื้นที่เดิมที่เป็นแบบไทยๆ สร้างภาพลักษณ์ใหม่ของสยามที่ดูเป็นสมัยใหม่ แต่ขณะเดียวกันก็ลดทอนความหมายและฐานะเดิมขององค์ความรู้และความเชื่อของพื้นที่บ้านที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมลงไป ที่สำคัญคือจักรวาลทรรศน์ไตรภูมิที่เปลี่ยนไปจากสมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา พร้อมกับการนำเสนอจักรวาลทรรศน์สยามสมัยใหม่ที่ผสมผสานระหว่างตะวันตกกับคติไทยพุทธ โดยที่ชนชั้นนำยังคงฐานะนำในโลกใหม่นี้ได้ต่อไป ดู ชาติตรี ประภคินนทการ, *การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามสมัยไทยประยุกต์ชาตินิยม* (กรุงเทพฯ, มติชน, ๒๕๔๗).

ได้ แต่โดยรวมๆ แล้วก็ เป็นโลกทัศน์สมัยใหม่ ซึ่งที่จริงแล้วได้รับการหล่อหลอมมาจากการที่วิทยาศาสตร์ได้ค้นพบและทำให้มนุษย์สามารถบอกได้ว่าเราพบความจริง คือ ในโลกศาสนาอย่างแต่ก่อนมันไม่มีคุณธรรมค่าที่ประกาศความจริงต่างๆ มันทำไม่ได้ ถ้าอยากหาความจริงท่านก็เข้าไปอยู่ในโลกศาสนาและไปประพฤติปฏิบัติบำเพ็ญศีล เมื่อเจอแล้วก็จบเท่านั้นเอง

พอท่านมีหลักการแล้วอาจารย์ป่วยก็จะต้องหาคำที่จะมาอธิบายหลักการต่างๆ เหล่านี้ น่าสนใจมากวิธีที่จะอธิบายหลักการดังกล่าว อาจารย์ป่วยพบว่า การกลับไปหาคำสอนทั้งศาสนาพุทธ ศาสนาคริสต์ เพื่อจะมานิยามหลัก 3 ข้อของท่าน ท่านพบว่า “หาสูตรจากคำสั่งสอนทางคริสต์ได้ยาก... แต่เมื่อจะฟังจากมรรค ๘ ของอริยสัจ ๔ ตามพุทธคติก็ไม่พอใจ เพราะมีแต่เรื่องให้คิดชอบ ทำชอบโดยไม่บอกว่า ชอบอย่างไร” (ปกป้อง ๒๕๔๕๓: ๑๕๕) คือ ต้องแยกออกจากโลกความเป็นจริง ถ้าจะปฏิบัติตามคำสั่งสอนทางศาสนา ก็ทำไปเลยตามความเชื่อของแต่ละคน แม้จุดหมายและความเข้าใจอาจไม่ตรงกันก็ได้ เพราะคำสั่งสอนไม่ได้บอก แต่ถ้าท่านไปถามท่านพุทธทาสก็ได้ทางเลือกและหาทางออกของมันให้ได้ครบในที่นี้ยังไม่บรรลุถึงสูงสุด

แต่ในที่สุดท่านก็หาสูตรสำหรับการพัฒนาตนเองและชาติได้ในคำเทศนาทางพุทธ ซึ่งแสดงถึงจุดพละคือกำลัง ๔ ประการ ได้แก่ปัญญาพละ วิทยพละ อนุวัชชพละ และสังคหพละ

เอามาวิเคราะห์แล้วมันตรงกับที่ท่านต้องการใช้ในการอธิบายถึงหลักธรรม 3 ข้อของท่าน ท่านก็บอกว่าปัญญาพละ และวิทยพละ สองข้อแรกคือการให้ความสำคัญแก่ปัญญา ท่านกล่าวว่า “การที่จะฟังรู้ว่าอะไรเป็นวิชา หรืออวิชา อะไรเป็นความงามนั้น ต้องอาศัยปัญญาเป็นเบื้องต้น และต้องอาศัยปัญญาอีก เพื่อหาช่องทางไปสู่จุดหมายอันประเสริฐ”

แต่ปัญญาอย่างเดียวก็ไม่พอ ถ้ารู้จริงแต่เกียจคร้านเสีย ก็หาประโยชน์อันใดมิได้ จึงต้องมีวิริยะความเพียรพลังสองข้อหลังคือการมีสติคอยกำกับเหนี่ยวรั้งไม่ให้ปฏิบัติสิ่งที่เป็นโทษและมีภัยถึงผู้อื่น สุดท้ายคือมีเมตตากรุณาเป็นที่ตั้ง ทำการสงเคราะห์เกื้อกูลผู้อื่นให้พ้นทุกข์ได้ถึงความสุข ทั้งหมดนี้จึงจะถึงซึ่งความงามและความดีจริง หลักการสองข้อแรกจึงเน้นไปที่การยกระดับตัวบุคคลเอง ส่วนสองข้อหลังคือการคิดถึงผู้อื่นนอกเหนือตัวเอง ในความคิดและวิธีการของอาจารย์ป่วย อัจฉริยะไม่เคยดำรงอยู่โดดๆด้วยตัวมันเองเลย หากแต่ต้องมีปฏิสัมพันธ์อย่างรอบด้านกับภววิสัยเสมอ

ทั้งหมดนี้มันทำให้ความจริง ความดี ความงามที่อาจารย์ป่วยค้นพบมันงามจริง ๆ นี่ก็คือสิ่งที่ผมพบว่า อาจารย์ป่วยต่างจากนักคิดไทยจำนวนมาก คือเราค่อนข้างมีปัญหาเกี่ยวกับคำสอนที่เราอ้างมาจากศาสนาพุทธอย่างไร้เราถูกสอนกันมา ผมตั้งข้อสังเกตคล้ายๆ อาจารย์ป่วย ผมมีความรู้สึกที่เราถูกสอนให้แบกรับความชั่ว การที่ทำให้คนอื่นเขาร่วมทางหรือไปถึงจุดหมายนั้นได้ เราไม่มีแนวทางและหนทางที่ชัดเจนและมีน้ำหนัก มันคล้ายกับว่าถ้าเรานิพพานคนเดียวได้ก็ประสบความสำเร็จแล้ว คนอื่นไม่ต้องได้ก็ไม่ใช่ปัญหา ใครที่เรียนปรัชญาตะวันตกมาจะสังเกตว่า แนวความคิดโดยเฉพาะในยุคสมัยใหม่นั้น สิ่งที่คุณค้นพบมากก็คือเรื่องคนอื่น ไม่ใช่เรื่องของเราเองเป็นสำคัญ ไม่ว่าจะลัทธิมาร์กซ์หรือปรัชญาอะไรต่าง ๆ ที่มีกรณีความเยอะมาก เช่นของคานท์¹⁰ หรือเฮเกิล¹¹ เป็นต้น

¹⁰ Immanuel Kant, 1724-1804, นักปรัชญาเยอรมันและเป็นนักคิดเชิงวิพากษ์สมัยใหม่ที่มีอิทธิพลมาก.

¹¹ G.W.F. Hegel, 1770-1831, เป็นนักปรัชญาเยอรมันที่มีชื่อเสียงและมีอิทธิพลต่อนักคิดฝ่ายซ้ายเช่นลัทธิมาร์กซ์ชั้มนักคิด.

ประเด็นสรุปง่าย ๆ ก็คือ ต้องเข้าใจท่าทีของคนที่มีต่อคนอื่น อันนี้คือสิ่งที่สำคัญที่สุด เพราะฉะนั้นระบบการเมืองแบบประชาธิปไตยสมัยใหม่ทำไมมันถึงได้งอกเงยในเนื้อดินอันนั้นได้ ผมคิดว่าเนื้อดินสำคัญคือการมีความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ทั้งหลาย จะอยู่ด้วยกันอย่างไร ทำงานและปกครองกันอย่างไร แนวคิดและหลักธรรมที่มุ่งเน้นไปที่คนส่วนมาก ไม่ใช่เรื่องของคนๆ เดียวหรือคณะกลุ่มเดียว มันเกิดก่อนแล้ว ประชาธิปไตยเพียงแค่สวมทับไปบนโครงสร้างบนหน่อเนื้อและความเชื่อต่าง ๆ ที่คนเหล่านั้นมีอยู่ เพราะฉะนั้นเราสวนทางกัน ประชาธิปไตยไทยไม่ได้ให้อะไรสักอย่างแก่คนส่วนใหญ่ คนถึงได้พยายามแหกกรงนั้นขึ้นมาตอนนี้เป็นปัญหาที่เราเจอ

ในประเด็นเรื่องความจริงและการใช้ปัญญานั้น ถือว่าเป็นกุญแจดอกสำคัญในความคิดทางสังคมของอาจารย์ป๋วยเลยก็ว่าได้ ด้วยความเชื่อมั่นในการพัฒนาบุคคล หนทางที่สังคมสมัยใหม่ค้นพบและสร้างขึ้นมาอย่างเป็นระบบอันใหญ่โตยิ่งกระทั่งปัจจุบันก็คือระบบการศึกษา จึงไม่แปลกใจที่อาจารย์ป๋วยให้ความสำคัญและทุ่มเทเวลากับการทำงานไปในเรื่องการศึกษาอย่างมาก กระทั่งสละตำแหน่งผู้ว่าการธนาคารชาติเพื่อมาเป็นคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ ธรรมศาสตร์ และก่อตั้งมูลนิธิพัฒนาชนบท โครงการบัณฑิตอาสาสมัคร โครงการพัฒนากลุ่มน้ำแม่กลาง และเข้าร่วมโครงการพัฒนาชนบทต่างๆ มากมาย

นี่คือเหตุผลที่ทำให้ไม่วาระสุดท้ายของชีวิตการทำงานอาจารย์ป๋วย ท่านถึงทิ้งงานใหญ่ของระบบเศรษฐกิจเพื่อมาจับงานการศึกษา การเข้าสู่ความจริงด้วยการใช้ปัญญา โดยผ่านการศึกษา ซึ่งไม่ใช่เครื่องมือที่ดีที่สุด อาจารย์สุลักษณ์วิจารณ์อาจารย์ป๋วยในตอนหลังว่าท่านพยายามทำระบบขึ้นมา มันยากที่จะทำได้สำเร็จคือในระบบมันหมดหวังจริงๆ ในตอนนั้น หากจะหาคำตอบนั้นได้มันต้องไปสู่ทางเลือกคือศึกษานอกระบบ

ในเรื่องของการศึกษานั้น ท่านให้ข้อคิดว่า จุดหมายสำคัญของการศึกษาอยู่ที่

- ๑) อบรมคนให้เป็นคนดี
- ๒) รู้จักใช้ความคิด สติปัญญา
- ๓) มีความรู้ประกอบสัมมาอาชีวะได้

เพื่อจะบรรลุจุดหมายดังกล่าว ต้องร่วมกันปฏิบัติทั้งที่บ้านและโรงเรียน ทั้งด้านบุคคลและประชาคม ในทางปฏิบัติการศึกษาต้องเริ่มต้นด้วยการให้ความสำคัญของนักเรียน และจบลงด้วยความสำคัญของนักเรียนเช่นกัน ไม่ใช่เพื่อครู เพื่อชาติ หรือเพื่อราชการ ที่สำคัญคือ “เพ่งเล็งถึงคุณภาพ และศักดิ์ศรีของมนุษย์ที่เป็นนักเรียนแต่ละคน”¹²

ตรงนี้คือวรรคที่ผมชอบมาก ในทางปฏิบัติแล้ว การศึกษาต้องเริ่มต้นด้วยการให้ความสำคัญของนักเรียน และจบลงด้วยการให้ความสำคัญกับนักเรียนเช่นกัน นโยบายการศึกษาไม่ใช่เพื่อครู ไม่ใช่เพื่อชาติหรือไม่ได้เพื่อราชการ ถ้าฟังเผินๆ อาจจะไม่สำคัญอาจจะต่างจากที่พูดทุกวันนี้ ทุกวันนี้เรามีนโยบายการปฏิรูปการศึกษา เอาเด็กเป็นศูนย์กลางเป็นจุดหมายต่าง ๆ คือใครที่เป็นครูทำการบริหารจริงๆ คุณจะพบว่าคุณทำไม่ได้ ทำอย่างไรเอาเด็กเป็นศูนย์กลาง แต่ไม่ได้เดี๋ยวพ่อแม่เขาว่า เป็นคตที่ผิดนักเรียนเป็นศูนย์กลางไม่ได้ เป็นจุดหมายอย่างเดียวกันไม่ได้ คุณเอาเด็กเข้าโรงเรียนคุณว่าเด็กจะได้อะไร ครูที่สอนเด็กเขาจะรู้อะไรมากกว่าชวานาหรือมันไม่ใช่ ที่บอกว่าเด็กสำคัญ เด็กต้องสำคัญ แต่ไม่ใช่จุดจบอยู่ที่เด็ก จุดจบอยู่ที่ต้องสร้างเครื่องมือที่เขาจะต้องพัฒนาและสังคมต้อง

¹² ปกป้อง จันวิทย์ บค., *ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ทศนะว่าด้วยการศึกษา* กรุงเทพฯ มูลนิธิโกลดคิมทอง ๒๕๔๕.

พัฒนาต่อไป ต้องทำเป็นกระบวนการทั้งหมดมันถึงจะเกิดขึ้น การปฏิรูปมันถึงเกิดขึ้น จะให้กระทรวงศึกษาฯ มาปฏิรูป มันก็จะจบตรงปฏิรูปเพื่อรัฐมนตรี ปลัดกระทรวง หัวหน้างานต่าง ๆ สุดท้ายคือครู เด็กได้บ้างก็เป็นบุญที่ท่านอาจารย์ป่วยบอกว่าให้ความสำคัญกับนักเรียนก็ฟังสิ่งที่คุณภาพและศักดิ์ศรีของมนุษย์ที่เป็นนักเรียนแต่ละคนตรงนี้ชัดที่สุด ต้องขบให้แตกว่าความสำคัญของระบบการศึกษาอยู่ที่การทำให้เป็นนักเรียนที่เก่งหรือเป็นนักเรียนที่ได้เกรดเอ หรือเกรดบีเท่านั้น หรือเป็นนักเรียนที่มีความเป็นมนุษย์ ผมกลับมาสู่ปัญหาพื้นฐานก็คือทุกคนต้องเป็นมนุษย์ทั้งก่อนและหลัง เมื่อเด็กคนนั้นทำผิดครูก็ต้องหาวิธีการทำให้เด็กคนนั้นทำถูกโดยไม่ต้องกังวลว่าเป็นศูนย์กลางหรือจุดหมายอะไร ทั้งนี้ที่ความเป็นมนุษย์มันถูกใช้ด้วยกันทั้งสองฝ่ายทั้งครูและเด็กและพ่อแม่เหล่านี้ ผมคิดว่าการปฏิรูปการศึกษาเกิดขึ้นได้ทันทีในกระบวนการเรียนการสอนและการพัฒนาชีวิต

เห็นได้ชัดเลยว่า ในความคิดของอาจารย์ป่วยนั้น ท่านให้ความสำคัญอันดับแรกที่เป็นคนที่เป็นบุคคลหรือปัจเจกชน ไม่ใช่ตัวกูของกู ความเป็นคนที่มันเชื่อมโยงกับสังคม การให้ความสำคัญที่บุคคล ก็เพราะบุคคลคือจุดหมายอันสำคัญของโลกสมัยใหม่ที่เรียกว่าโลกโลกียะ (secular world) อันต่างจากคตินิยมดั้งเดิมที่ให้น้ำหนักไปที่โลกโลกุตระ แนวความคิดทางสังคมของท่านจึงสอดคล้องกับสำนักแสงสว่างทางปัญญาของยุโรป การเคลื่อนสู่ความเป็นสมัยใหม่ ความเป็นวิทยาศาสตร์ ความเป็นเจ้าโลก ทุกอย่างในปัจจุบันนี้ มันมาจากความเติบโตใหญ่และทรงอิทธิพลของสำนักปรัชญาแสงสว่าง ปรัชญา Enlightenment ใครก็ตามที่เกิดมาในโลกที่เป็นยุคใหม่แล้ว สมัยใหม่ การพัฒนาของวิทยาศาสตร์แบบนี้แล้ว ถ้าหากคิดได้อย่างมีสติ มีปัญญาแล้ว ก็ต้องเห็นความเป็นคนเป็นพื้นฐานที่มันปฏิเสธไม่ได้ ทำตรงนี้ไม่ถูกที่เหลือก็ไม่ต้องพูดถึง ไปไม่ได้ ผมกล้าฟันธงว่านี่คือปัญหาใหญ่ของประเทศที่เราเรียกโลกที่สาม ที่เราพัฒนาขึ้นมา คือเราไม่สามารถมาหาข้อยุติได้ว่าจุดหมายความเป็นคนมันคืออะไร เพราะฉะนั้นจุดหนึ่งของอาจารย์ป่วยท่านพยายามเสนอรูปแบบหนึ่ง

ก่อนจะผ่านเรื่องการศึกษาไป อยากให้ตัวอย่างแนวคิดของอาจารย์ป่วยในเรื่องอุดมศึกษาอีกนิด ซึ่งกำลังขยายกันเป็นการใหญ่ในปัจจุบันนี้ ท่านกล่าวว่าคติที่ว่าเด็กทุกคนควรจะเข้ามหาวิทยาลัยได้นั้นเป็นมิฉฉาฏิฐิ “การศึกษาขั้นมหาวิทยาลัยเปรียบได้กับโรงพยาบาลบ้า คนต้องบ้าจึงเข้าโรงพยาบาลบ้าได้ จึงจะเหมาะสม คนดีๆจะไปเข้าโรงพยาบาลบ้ายอมไม่ได้ คนที่จะเข้ามหาวิทยาลัยได้ต้องเป็นคนที่เหมาะสมกับการเรียนวิชาในชั้นอุดมศึกษา...”¹³

สุดท้ายในเรื่องการศึกษา ผมขออนุญาตถ่ายทอดข้อความอันเกี่ยวเนื่องกับนักเรียนและจริยธรรมของนักวิชาการ เป็นข้อความที่ผมประทับใจและซึ่งใจยิ่ง อยากให้คนหลายๆคนได้สัมผัสและตักตวงความปิติจากความงามของความคิดและภาษานี้กันเอง ในปี 2512 หลังจากที่โกมล คีมทองตาย และก่อตั้งมูลนิธิโกมลคีมทองขึ้นมา ได้เชิญให้อาจารย์ป่วยเป็นองค์ปาฐกครั้งแรกเรื่องอุดมคติ และท่านก็ปิดท้ายด้วยการอ้างข้อความข้างล่างนี้คือท่านยืนยันว่าอุดมคติไม่ใช่เรื่องเหลวไหล คนมักชอบพูดแบบไม่คิดว่าอุดมคติกินไม่ได้ ท่านอาจารย์ป่วยก็ตอบว่าใครละที่โง่กินอุดมคติ ผมว่าท่านพูดดีมากคือเห็นลักษณะการใช้ความคิดอาจารย์ป่วย คือท่านเน้นที่การปฏิบัติ แต่การปฏิบัติต้องมีหลักการ เพราะฉะนั้นอุดมคติดลยอยู่เหนือฟ้าคือเป็นเรื่องที่เราต้องไปให้ได้ ท่านบอกว่าถ้าพูดว่าอุดมคตินั้นทำยาก ท่านบอกว่าฟังได้ แต่ถ้าบอกว่าอย่าไปยุ่งกับมันเลยมันไม่มีจริง ก็เมื่อไม่ปฏิบัติแล้วจะรู้ได้

¹³ ปกป้อง จันวิทย์ บค., *ป่วย อัจฉาภรณ์ ทศนะว่าด้วยการเมืองและจริยธรรม* กรุงเทพฯ มูลนิธิโกมลคีมทอง ๒๕๔๕ น. ๒๒.

อย่างไรว่าไม่มีจริง อันนี้ก็แสดงถึงจุดยืนของท่านได้เป็นอย่างดี ผมจะอ่านให้ฟังมันคงมากทั้งในแง่เนื้อหาและภาษา ท่านบอกว่า

“อันความชั่ววอนมาษาแห่งโลกเรานี้แหละ ที่ทำให้เราเกิดความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีผู้เคร่งในการเรียน เป็นสมณะแห่งวิทยาและผู้รักเรียนนั่นเองก็มีหน้าที่และสิทธิที่จะบังคับโลกให้เดินตามตน มิใช่ตนเดินตามโลก จงน้อมรับเอาธรรมอันขจรคลอบอยู่แล้วในของทุกสิ่งประกอบขึ้นเป็นธรรมชาติ จงช่วยเป็นลิ้นให้ธรรมชาติได้กล่าวมธุรสกล่อมใจมนุษย์ และจงแสดงให้โลกอันโง่งมเล็งเห็นเสียทีว่า วิชาความรู้นี้ประเสริฐเพียงใด เมื่อเราเห็นอยู่ตาตาแล้วว่า กาลสมัยของเรานี้มีบาปอยู่หนาแน่น และบ้านเมืองของเรานี้ความเท็จ ความชั่วค้ายคี่นอยู่ ก็ขอให้พวกเราทั้งหลายจงเข้าสู่ความร่วมมือแห่งวิชาและแสวงหาความรู้ซึ่งใครๆเขาได้ละเลยเสียแล้ว ถึงแสงแห่งวิชานั้นจะริบหรี่ ก็จงพอใจเถิด เพราะแม้จะเป็นสิ่งเล็กน้อย ก็ยังเป็นของของเราจริงๆ จงมุ่งหน้าคั้นแล้วคั้นอีกต่อไป อย่าได้ท้อถอย อย่าได้ทะนงจนถึงกับวางมือจากการคั้นคว้าหาความรู้ อย่าเชื่อถือในความคิดของท่านจนงมงาย และก็อย่าหลงลืมผู้อื่นโดยไม่พิจารณาถึงเหตุผล ท่านมีสิทธิที่จะเดินทางข้ามทะเลทรายไปสู่วิชา ถึงจะเป็นทะเลทรายทุรกันดาร ก็มีดวงคาราส่องแสงอยู่แพรวพราว และเหตุไฉนเล่า ท่านจึงจะสละสิทธิข้อนี้ของท่านเสีย ไปชิงสุกก่อนห่าม โดยเห็นแก่ความสำราญ ที่ดินสักแปลง บ้านสัก ๑ หลัง และยั้งข้าวสัก ๑ ชั่ง วิชาเองก็มีหลังคา มีฟูก ที่นอน มีอาหารไว้ต้อนรับท่าน

“จงบำเพ็ญตนให้เป็นผู้จำเป็นแก่โลก มนุษยชาติก็จะนำอาหารมาสู่ท่านเอง แม้จะไม่ให้ถึงยั้งถึงฉาง แต่ก็ยังเป็นบำเหน็จชนิดที่ไม่ลบล้างบุญคุณของท่านที่ทำไว้แก่มนุษยชาติ ไม่ลบล้างความรักใคร่นิยมของคนทั้งหลาย และไม่ลบล้างสิทธิของท่านที่มีอยู่ต่อศีลปะ ต่อธรรมชาติ และต่อความหวังของมนุษย์”¹⁴

ผมจำได้ว่าเมื่อผมกลับมา(จากการลี้ภัยและเรียนต่อในสหรัฐฯ)และ โอนจากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ลงมาสอนที่ธรรมศาสตร์หลังปีพ.ศ. 2535 สุนทรพจน์ข้างบนนี้เปรียบประดุจหยดน้ำในกลางทะเลทรายที่อ้างว้างและเงียบเหงา เป็นบ่อน้ำสุดท้าย ที่ทำให้ยืนต่อและพยายามที่จะคลานต่อมาจนถึงวันนี้

จากการพัฒนาบุคคลไปสู่ความเจริญแห่งสังคม

อาจารย์ป่วยไม่ได้หยุดแค่การให้นิยามและความหมายแก่การดำรงตนของแต่ละบุคคลเท่านั้น หากที่สำคัญกว่านั้นในกาลต่อมาก็คือการยกระดับความคิดดังกล่าวนี้อันสู่ระดับสังคม นำไปสู่การเสนอหลักคุณธรรมในการพัฒนาสังคมอันได้แก่

- ๑) หลักสมรรถภาพ
- ๒) หลักเสรีภาพ
- ๓) หลักยุติธรรม

¹⁴ สุนทรพจน์ของเอมเมอร์สัน ณ คาร์ทมัทธคอลเลจ ถอดความและเรียบเรียงใน คำพูดและข้อเขียนของป่วย อิงภากรณ์ หน้า ๓๐๖-๗ อ้างใน ถนนหนังสือ สิงหาคม ๒๕๓๐, หน้า ๔๔.

๔) หลักเมตตากรุณา

หลักการดังกล่าวอาจารยัป่วยประยุกต์เสียให้สอดคล้องกับหลักธรรมของบุคคล ได้ออกมาเป็น หลักสมรรถภาพ เสรีภาพ ยุติธรรม และเมตตากรุณา โดยที่หลักสมรรถภาพก็ตรงหลักความจริง ต้องใช้พลังทางปัญญา และวิริยะเป็นเครื่องมือ ส่วนหลักเสรีภาพและยุติธรรม เกี่ยวข้องกับจิตใจของมนุษย์ที่มีศักดิ์ศรีทำนองเดียวกับ ความงาม คือก่อให้เกิดความงามขึ้นในสังคมมนุษย์ ต้องใช้อนวัชชพลังเป็นกำลังนำไป หลักเมตตากรุณา ตรงกับ ความดี และอาศัยสังคหพลังเป็นสื่อ สังคมจะเจริญรุ่งเรืองได้ต้องเป็นสังคมที่มีสมรรถภาพ ๑ บุคคลมีอิสระเสรีภาพ ๑ มีความยุติธรรมครอบงำอยู่ ๑ และคนในสังคมนั้นมีความเมตตากรุณาซึ่งกันและกัน ๑

ในแง่ของคตินิยมต่างๆ เราพอเห็นว่าอาจารย์ป่วยท่านมีหลักคิดและหลักการ แต่ที่สำคัญคือท่านสามารถที่จะใช้แนวความคิดที่เรียกว่าอุดมคตินามมองเห็นความเป็นจริง ซึ่งที่จริงแล้วตรงนั้นไม่ใช่เรื่องง่าย ผมคิดว่าสำหรับปัญญาชนเอง และข้าราชการ หรือคนที่มีอำนาจตำแหน่งฐานะต่างๆ สิ่งที่น่าทึ่งที่สุดคือ ถ้าหากว่าท่านยอมรับความจริงทางสังคม มันสามารถทำให้ความงามลึกลงๆ ที่อยู่ตรงนั้นขาดวิน้อออกไปจากภาวะนามธรรมได้ นอกจากว่าต้องหลอกตัวเองให้ได้ ตรงนี้คือสภาวะที่อาจารย์ป่วยหลุดออกมาจากความขัดแย้งตรงนั้นได้ ท่านจึงมองเห็นช่องว่าง เห็นความไม่กลมกลืนระหว่างนิยามความหมายของความจริงกับการปฏิบัติ โดยเฉพาะเรื่องประชาธิปไตย ความก้าวหน้าในการพัฒนาเศรษฐกิจกับความจริงในสังคมไทย เพราะฉะนั้นผมพยายามดูว่าแนวคิดและปัญหาที่ทำให้ท่านต้องเดินไปสู่โลกนาฏกรรมว่าคืออะไร คำตอบแน่นอนก็คือการเมือง ท่านอาจารย์ป่วยอาจจะวิจารณ์จอมพลถนอมจากเมืองนอก แต่ว่าท่านไม่ได้เป็นอะไรที่เกี่ยวข้องกับการเมืองโดยตรง ผมว่าหากท่านเลือกกลับมาอยู่แบบไม่มีปัญหาที่รัฐบาลถนอม ก็ได้ไม่มีปัญหา แต่ท่านเลือกทางเดินอีกทาง

การจะเข้าใจการตัดสินใจปฏิบัติการเมืองอย่างไรในช่วงก่อนเกิดเหตุการณ์ปฏิวัติ ๑๔ ตุลา ๒๕๑๖ เราต้องกลับไปค้นคว้ากำเนิดและความเป็นมาในทางความคิดของท่าน พัฒนาการทางความคิดของอาจารย์ป่วยช่วงนี้น่าสนใจ กล่าวคือ ก่อนที่ท่านจะเสนอหลักคิดในเรื่องจุดหมายของคนที่พึงปรารถนา อันได้แก่หลักความจริง ความดีและความงามในปีพ.ศ. ๒๕๑๒ ก่อนหน้านั้นราวปี ๒๕๐๓ ท่านก็พูดถึงประชาธิปไตยแล้ว ในบทความ “งบประมาณและเจ้าหน้าที่งบประมาณ” พิมพ์ในวารสารกรมบัญชีกลาง ปีที่ ๑ เล่ม ๓ พฤษภาคม ๒๕๐๓ เสนอหลักการงบประมาณ ๖ ประการคือ หลักคาดการณ์ไกล(foresight) หลักประชาธิปไตย (democracy) หลักดุลยภาพ (balance) สาธิตประโยชน์ (utility) ยุติธรรม(equity) และสมรรถภาพ(efficiency)

นั่นคือท่านเริ่มพูดถึงคำว่า “ประชาธิปไตย” ในสุนทรพจน์ของท่านแล้ว ท่านจะพูดในที่ประชุมสมัชชาธนาคาร ในงานเลี้ยงของธนาคารชาติ ท่านพูดถึงประชาธิปไตย แต่ก่อนพูดถึงนโยบายการเงินต่างๆ ท่านก็บอกว่ารัฐบาลเก็บเงินเราไม่เคยไปขอความเห็นจากประชาชน ท่านก็บอกว่าโดยหลักที่ถูกแล้ว การใช้เงินจำนวนมากขนาดนั้นและเงินทั้งหลายนั้นมาจากภาษีอากรต่างๆของประชาชน ก็ควรที่รัฐบาลจะต้องรับฟังความเห็นของประชาชนเสียบ้าง กล่าวในหลักคิดประชาธิปไตย ท่านเขียนว่า “เงินได้ของรัฐบาลเกือบทั้งหมดเกิดจากเงินของราษฎร ฉะนั้น จึงเป็นการสมควรที่ราษฎรจะต้องรู้เห็น และให้ความเห็นชอบด้วยทั้งรายได้และรายจ่าย” (น. ๑๕๐) ถ้าจับงิบก็ชัดหลักประชาธิปไตย พูดถึงรัฐสภาที่ผู้แทนราษฎรได้รับเลือกตั้งเข้ามา ต้องทำหน้าที่เป็นสถาบันให้คำปรึกษาและความอนุมัติแก่รัฐบาลในการเก็บภาษีอากรและการจ่ายเงิน

ช่วงนั้นเป็นสมัยระบอบปฏิวัติของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ น่าคิดว่าอาจารย์ป่วยไม่ได้รู้สึกว่ารัฐบาลจอมพลสฤษดิ์นั้นไม่ใช่ประชาธิปไตย ท่านพูดถึงความเก่งของสฤษดิ์ว่ามีมากกว่าจอมพลป. พิบูลสงครามเสียอีก ยิ่งการที่นายกฯให้อิสระในการทำงานแก่ท่านอย่างเต็มที่ ความคิดการเมืองของท่านจึงผูกติดกับเรื่องประสิทธิผลสัมฤทธิ์ผลของการปฏิบัตินโยบายเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ดังเห็นได้จากสุนทรพจน์ในที่ประชุมนายธนาคารและของธนาคารแห่งประเทศไทยส่วนใหญ่ ที่เน้นไปที่การสร้างเสถียรภาพของระบบเศรษฐกิจ เหนือระบบประชาธิปไตยของประชาชน นี่เป็นลักษณะเด่นของข้าราชการ เจ้าหน้าที่ นักวิชาการและรวมถึงปัญญาชนส่วนหนึ่งด้วย ที่ตกอยู่ภายใต้วาทกรรมของสงครามเย็นและการสร้างชาติ

อย่างไรก็ตาม อาจารย์ป่วยยังสามารถมองเห็นถึงช่องว่างและความไม่กลมกลืนระหว่างนิยามความหมายของประชาธิปไตยและความก้าวหน้าในการพัฒนาด้วยความจริงในสังคมไทย ดังที่ท่านพูดถึงการให้ประชาชนมีส่วนร่วมรับรู้และอนุมัติการเก็บภาษีและการใช้จ่ายเงินของรัฐบาลเป็นต้น

จนกระทั่งบัดนี้กฎหมายการเงิน รัฐสภาหรือสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรก็ออกเองไม่ได้ ผ่านไม่ได้ กระบวนการมันยากมาก เพื่อให้รัฐบาลหรือฝ่ายบริหารเท่านั้นที่สามารถจัดการและออกกฎหมายการเงินได้ ประชาชนและบรรดาผู้แทนราษฎรไม่เกี่ยว ปัจจุบันและอนาคตเป็นอย่างไรคงต้องติดตามกันต่อไป

อีกข้อก็คือเรื่องความยุติธรรม อาจารย์ป่วยกล่าวว่า “ผมแปลยุติธรรมว่า equity ไม่ใช่ justice เพราะจงใจระบุว่า คำว่ายุติธรรมหมายถึงถึงศีลธรรมและความชอบธรรม มิใช่ความหมายอย่างแคบที่บ่งว่าอะไรถูกต้องกฎหมายแล้วก็พอยุติธรรมได้” น่าสังเกตว่าท่านจงใจระบุคำว่ายุติธรรม ให้มีความหมายว่ามีศีลธรรมและความชอบธรรมด้วย มันไม่ได้มีความหมายตามที่กฎหมายบอกว่าอะไรถูกต้องตามตัวอักษรอันนั้นคือความยุติธรรม ผมว่าปัจจุบันนี้ที่เราต้องเรียกร้องการสมานฉันท์กันอยู่ ก็เพราะว่าความยุติธรรมตามกฎหมายนั้นไม่พอสำหรับการยุติความไม่เป็นธรรมเสียแล้ว ในความเป็นจริงที่ผ่านมา ความยุติธรรมถ้าอิงตัวบทกฎหมายเพียงอย่างเดียวแล้ว มักต้องวิกฤตอย่างที่เราเจอกันเมื่อปีที่แล้วและจะเจออีกทุกๆ ปี

ผมคิดว่าอาจารย์ป่วยสามารถมองเห็นเนื้อหาของความยุติธรรมแบบชาวบ้านได้ เพราะว่าท่านมองแบบสามัญชน คือต้องมีสิ่งที่เรียกว่าสามัญสำนึก จริงๆ แล้วระบบประชาธิปไตยตะวันตก เช่นสหรัฐอเมริกา ต้องอาศัยสามัญสำนึกกำกับอยู่เยอะ ผมว่าหลักที่สำคัญมัน ไม่ได้อยู่ที่กฎหมายเพียงอย่างเดียว เช่นการเลือกตั้งรัฐสภา การเลือกตั้งประธานาธิบดีสหรัฐฯ ครั้งก่อนนี้ระหว่างจอร์จ ดับเบิลยู บุชกับอัล กอร์ ผลสุดท้ายอัลกอร์แพ้บุช จริงๆ แล้วถ้าเอาเรื่องขึ้นศาล ตามรูปการของการนับคะแนนใหม่ในรัฐฟลอริดา ศาลจะต้องตัดสินให้บุชผิดและแพ้การเลือกตั้งประธานาธิบดี แต่ศาลสูงในรัฐฟลอริดาบอกว่าเรื่องนี้จบได้แล้ว ไม่ต้องพิจารณาต่อไป เพราะศาลรู้อยู่แล้วว่าอัลกอร์ชนะ การนับคะแนนมันมีการทำผิด ส่วนหนึ่งมาจากปัญหาเทคนิคของการใช้บัตรออกคะแนนแบบใหม่ จึงอาจเรียกได้ว่า โกงได้ถูกต้องตามกฎหมาย ถ้าหากว่าบุชถูกตัดสินให้แพ้ก็คือเลือกตั้งใหม่ มันก็เป็นครั้งแรกใน 200 ปี อะไรจะเกิดขึ้น คือความแตกแยกมันต้องตามมามาก เพราะฉะนั้นสามัญสำนึกของศาลในตอนนั้น คือศาลสูงของรัฐฟลอริดาบอกว่า ทุกฝ่ายต้องเลิกการเอาชนะกันอีกต่อไป คำตัดสินคือว่าจบไม่ตัดสิน เพราะฉะนั้นประชาธิปไตยมันถึงอยู่ได้ด้วยการที่เจ้าหน้าที่ นักการเมืองและประชาชนรู้จักใช้สามัญสำนึกในการจัดการรวมขอมปัญหาการเมืองอย่างสงบสันติกันเสียบ้าง

สิ่งที่อาจารย์ป่วยทำให้หลักอะไรต่างๆ มีความเป็นจริง คือต้องอิงกับความเป็นจริงของสามัญชน เมื่อพูดถึงความชอบธรรม ท่านไม่รีรอที่จะเสนอแนวคิดที่เป็นของคนธรรมดาออกมา “อะไรชอบธรรมหรือไม่ ก็เป็นเรื่อง

ที่เดียวกัน เป็นหนังสืออ่านยากๆ ได้หลายๆ หอสมุด แต่ในใจจริงของมนุษย์เราทุกคนนั้นพอจะมีหลักเกณฑ์เป็นสามัญสำนึกอยู่ เพราะพวกเราเกิดมาด้วยจิตใจดีพอสมควร และเติบโตมาในศาสนาที่ดี ฉะนั้น พอจะรู้ผิดชอบได้ แม้ว่าจะเถียงกันสักหน่อย”¹⁵

ด้วยทรศนะที่อิงกับสามัญสำนึก ท่านเชื่อว่าการจะรักษาจริยธรรมและทำการพัฒนาได้ ไม่ต้องทำอะไรมาก แต่ปฏิบัติหน้าที่ของตนไปตามปกติ และประพฤติตนอยู่ในทำนองคลองธรรมที่ได้รับการสั่งสอนมาแต่สมัยโรงเรียน บิคารมารดา เพียงแต่ทำทำนั้นก็ถือว่าอยู่ในจริยธรรม ถ้าจะเน้นหนักกว่านี้ ก็อยู่ในด้านวิชาการมากกว่าอย่างอื่น¹⁶

ท่านมองเห็นความไม่ยุติธรรมระหว่างคนรวยกับจน มีมาก และเสนอว่ารัฐบาลควรช่วยอุดหนุน “เพราะมนุษยธรรมเป็นพี่น้องฝาแฝดกับยุติธรรม” ความยุติธรรมเป็นส่วนประกอบที่สำคัญแห่งธรรมะ ท่านอธิบายความหมายของ “ธรรมะ” เป็นคำคู่กับศีล คำว่าศีลหมายถึงการระงับไม่เบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น ส่วนธรรมะคือการช่วยส่งเสริมให้สถานการณ์ดีขึ้น เพื่อความเจริญของเอกชนมหาชน¹⁷ (ในที่สุดตัวที่เป็นอุปสรรคร้ายกาจมาก ก็คือการโกง “ถ้าสมรรถภาพเป็นนางเอก สุจริตก็ต้องเป็นพระเอก ถ้าสมรรถภาพไปแต่งงานกับทุจริตเข้าก็จะมียูกหลานเป็นโจรห้าร้อยจำพวก ร้ายนัก ถ้าทุจริตไม่ได้กันกับสมรรถภาพ ก็ยังร้ายอยู่มากพอใช้ เพราะทุจริตเป็น “ผู้ร้าย” ชนิดที่รังแกสมรรถภาพอยู่เรื่อยๆ นอกจากนั้นยังรังแกนางเอกเรื่องอื่นๆ ด้วย เช่น ยุติธรรม สวรรค์ตกประโยชน์ ประชาธิปไตย เป็นต้น ฉะนั้นเพื่อให้เรื่องที่เราทุกคนสนใจกันเป็นพิเศษอยู่นี้ดำเนินไปด้วยดี สุจริตต้องเป็นพระเอกปกป้องคุ้มครอง สมรรถภาพ และ พระเอกกับนางเอกต้องแต่งงานร่วมหัวจมท้ายกัน”¹⁸

สันติประชาธรรม: ทำดีและการปฏิบัติต่ออุดมคติและความเป็นจริง

ผมจะขอเข้าสู่ประเด็นที่สองคือประเด็นต่อเนื่องของทฤษฎีความคิดสู่การปฏิบัติ คือช่วงของภาวะทางการเมือง พุดถึงแนวคิดทางการเมืองทุกคนคงนึกออกในทันที ว่าแนวความคิดประชาธิปไตยหรือการเมืองของอาจารย์ป๋วย สรุปลงอยู่ในวลีสั้นๆ คือ **“สันติประชาธรรม”** ถ้าหากเราดูจากสังคมปัจจุบันในสภาพร่วมสมัยของเราตอนนี้เราเจอปัญหาอะไรบ้าง

อันแรกที่เราเจอคือวิกฤตปัญหาความชอบธรรมในรัฐบาลและระบบประชาธิปไตย

อันที่สองคือภาวะของความขัดแย้งแตกแยกอย่างมโหฬาร ทั้งทางกายภาพ แสดงออกทางปัญหาสภาพแวดล้อม ทรัพยากร ไปถึงปัญญาความคิดของคนทุกระดับชั้นและทุกวัย

¹⁵ ป๋วย อึ๊งภากรณ์, *เศรษฐทรรศน์ รวมข้อคิดข้อเขียนของป๋วย อึ๊งภากรณ์* (กรุงเทพฯ. สมาคมเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๒๓), น.๑๕๔-๕๕.

¹⁶ ป๋วย อึ๊งภากรณ์, *เศรษฐทรรศน์*, น. ๒๑๕

¹⁷ อ้างถึงหนังสือเก่า “เศรษฐกิจแห่งประเทศไทย” เดิมแต่งปีพ.ศ. ๒๔๕๘ ในป๋วย อึ๊งภากรณ์, *เศรษฐทรรศน์*, น. ๒๑๑-๒.

¹⁸ ป๋วย อึ๊งภากรณ์, *เศรษฐทรรศน์*, น.๑๕๖-๗.

ประการสุดท้ายคือความไร้ที่พึ่ง อับจนทางความคิด ทางจิตใจ ทางปัญญา

ผมคิดว่าคนมีความรู้สึกว้าวมืดที่ฟังต่างๆ คือสถาบันที่เป็นหลักหรือจุดหมาย ที่จะอิงหรือก้าวพ้นให้ข้าม ห้วงเหวและวิกฤตอะไรต่างๆนั้นไม่รู้อยู่ที่ไหนและคืออะไร คือการมีปัญหาในความขัดแย้งมันยากง่ายก็ยิ่งพอรับได้ แต่ถ้าหากข้ามไปแล้วไม่รู้ว้าวมืดตรงโน้นเป็นอะไร และใครจะพาเราไปได้ เชื้อถื้อและมีความชอบธรรมไหม มันจึงยากลำบาก มันเคล้งกว้าง มันอ้างว้าง มันโศกเคียดมากเหมือนกับช่วงปี 2534 มันไม่มีมดมันเสียดแต่มันก็ไม่สว่าง ปัญหาการเมืองการปกครองปัจจุบัน จึงรวมถึงระบบราชการที่เป็นกลไกและเครื่องมือสำคัญในการผลักดัน การปฏิบัตินั้น กับสถาบันการเมืองหลักๆ ที่ทำให้ประชาชนยอมรับผู้ปกครองประชาธิปไตย อย่างที่อาจารย์ป๋วย เรียกว่า “ประชารัฐ” คือธรรมเป็นอำนาจ อันนี้คือการให้นิยามประชาธิปไตยของอาจารย์ป๋วย

ผมคิดว่าเมื่อถึงจุดอันเป็นวิกฤตนี้ก็คือที่มาของจดหมายนายเข้ม เย็นยิ่ง ที่เขียนถึงผู้ใหญ่บ้านทำนุ เกียรติก้อง อาจารย์ป๋วยเขียนแสดงความคิดเห็นทางการเมืองอันนั้นออกมา คือผมคิดว่ามันไม่ได้เป็นเรื่องส่วนตัวมันไม่ได้เป็นความเห็นของคนๆหนึ่งเท่านั้น หากแต่ว่ามันเป็นหลักเชื่อหลักคิดอีกอันหนึ่ง และที่สำคัญต่อมาก็คือบรรดา ความคิดความเห็นในจดหมายฉบับนั้นแสดงออกถึงหลักการแห่งประชาธิปไตยอย่างไม่เหมือนกับของรัฐบาลจอมพลถนอมฯ ข้อแรกคือปัญหาทางการเมืองการปกครอง อันรวมถึงระบบราชการที่เป็นกลไกและเครื่องมือสำคัญในการผลักดันการปฏิบัติ กับสถาบันการเมืองหลักๆ อันประกอบและรองรับระบอบปกครองประชาธิปไตย หรือที่อาจารย์ป๋วยเรียกว่า “ประชารัฐ” “คือธรรมเป็นอำนาจ ไม่ใช่อำนาจเป็นธรรม และธรรมเกิดจากประชาชน รวมความว่าอำนาจสูงสุดมาจาก *ธรรมของประชาชน*” (จดหมายนายเข้มฯ) มีสถาบันรัฐสภา ทั้งสภาผู้แทนราษฎรและวุฒิสภา พรรคการเมือง ไปถึงองค์กรอิสระ ทั้งหมดประกอบกันเข้าเป็นองคาพยพทางการเมือง ที่จะผลักดันขับเคลื่อนนโยบายและการปฏิบัติทางสังคมทั้งประเทศไปสู่จุดหมายของการสร้างสังคมที่มีเสรีภาพ ทรานสพารานซ์และความเสมอภาค ส่วนหนทางไปบรรลุหลักประชารัฐนี้ก็ต้องใช้สันติวิธี ซึ่งมีเงื่อนไขคือ การมีสิทธิเสรีภาพของประชาชนทางการเมือง

หลังจาก 14 ตุลา มีการเลือกตั้งต่างๆ ตามกระบวนการประชาธิปไตย ในช่วงที่รัฐบาลยังไม่ถูกรัฐประหาร ก็มีสภาผู้แทนราษฎรต่อมาวุฒิสภา พรรคการเมือง ไปจนถึงองค์กรต่างๆ ในช่วงหลังทั้งหมดประกอบเข้าเป็นพลังทางการเมืองที่จะผลักดันขับเคลื่อนการปฏิบัติทางสังคมของประเทศไปสู่จุดหมาย คือการสร้างสังคมที่มีเสรีภาพ ทรานสพารานซ์ และความเสมอภาค นี่ก็คือจุดหมายของประชารัฐของอาจารย์ป๋วย ส่วนหนทางที่ไปบรรลุหลักประชารัฐนั้นก็ต้องใช้สันติวิธี สภาพการเมืองปี 2514-15 ทุกคนรู้ทันที่ว่าเหมือนมีคลื่นใต้น้ำ ถ้าหากว่ารัฐบาลทำลายหลักกฏกติกาของหมู่บ้านในจดหมายของอาจารย์ป๋วยลงไป ในขณะที่ในปี 2515 ไม่มีพรรคการเมืองอื่นๆดำเนินงานการเคลื่อนไหวทางการเมืองได้ มันก็มีกระแสของคนซึ่งต้องการประชาธิปไตย ต้องการเสรีภาพ ต้องการหลักการที่ถูกต้องให้ดำรงอยู่เกิดขึ้นมาแทน

ปัญหากระทั่งวิกฤต เกิดมาจากความไม่ลงรอยระหว่างจุดหมายและความต้องการของประชาชนทั้งหมด กับโครงสร้างทางอำนาจที่ดำรงอยู่ สถาบันทางการเมืองการปกครองของรัฐและของประชาชนไม่อาจตกลงดำเนินกิจการทางการเมืองเพื่อประโยชน์สูงสุดของประชาชนได้

อาจารย์ป๋วยกล่าวว่าคนและสังคมมักคิดว่าการพัฒนาเป็นหน้าที่ของรัฐ โดยลืมให้ความสำคัญแก่เอกชนด้วย ที่ผ่านมา “ผู้ที่เป็นใหญ่หรือเป็นโตหรือเป็นผู้ที่ทำหน้าที่ในด้านรัฐบาลนั้น มักจะลืมไปว่าราษฎรเป็นคน

เหมือนกัน มีความคิด มีสมอง และมีกระเปาะของเขาที่จะต้องเป็นห่วงเช่นเดียวกัน”¹⁹ (แม้ที่สุครีพก็ยังเป็นผู้ใช้อำนาจที่ชอบธรรมมากที่สุด ท่านกล่าวว่า “การใช้อำนาจในการพัฒนา” ต้องอาศัยอำนาจในทางที่ถูกต้อง ก็คือความรับผิดชอบทางจริยธรรม²⁰)

บทบาทของเอกชน ดังที่ท่านอ้างคำพูดของแมกซ์ไฮเซว่า “ถ้าใครเกิดมามีน้อย บ้านเมืองพึงให้มาก” (ต่อมาแก้เป็น “กฎหมายควรให้มาก” หมายถึงพวกเราช่วยกัน ไม่ใช่รัฐฝ่ายเดียว)

แต่เมื่อไรที่รัฐและผู้ปกครองขาดศีลธรรมในการปกครอง ก็จะเกิดกลียุค ดังคำสอนใน กาพย์พระไชยสุริยา อันแสดงถึงผลของการไร้จริยธรรมของผู้ปกครองนั่นเอง

ปัญหาและทางออกที่อาจารย์ป๋วยเสนอไว้ในตอนหลัง 14 ตุลาคมแล้ว ไม่น่าจะเป็นสิ่งที่จะต้องพูดกลับไป ในประวัติศาสตร์อีก แต่ปัจจุบันผมคิดว่ามันกำลังเป็นสิ่งที่ท้าทายว่าสังคมไทยต่อไปเราจะสามารถพัฒนา สร้างความเจริญ บรรลุนโยบายต่างๆ โดยไม่ก่อให้เกิดความรุนแรงได้หรือไม่ ความรุนแรงมันไม่ใช่เกิดเฉพาะจากการใช้กำลังกันอย่างเดียว แต่มันรุนแรงในแง่ของโครงสร้าง ในแง่ของชาติพันธุ์ ในแง่ของภาษา ความเชื่ออะไรต่างๆ มันกระจายไปมากกว่า 30 ปีก่อนนั้นแล้ว ที่สำคัญตอนนี้คือวิกฤตขณะนี้เกิดจากความไม่ลงรอยระหว่างจุดหมายกับความต้องการของประชาชนทั้งมวลกับโครงสร้างอำนาจที่ดำรงอยู่ สถาบันการปกครองของรัฐและของประชาชนไม่อาจตกลงกันเพื่อดำเนินกิจการทางการเมืองเพื่อประโยชน์สูงสุดของประชาชนได้อย่างสันติและตรงไปตรงมาได้

ในสมัยนั้นอาจารย์ป๋วยท่านเสนอแนวคิดและหนทาง น้าหนกอยู่ที่ว่าทางฝ่ายรัฐหรือฝ่ายอำนาจจะต้องเป็นคนยุติหรือไม่สร้างเงื่อนไขให้เกิดความรุนแรง จนถึงปัจจุบันนี้ผมก็คิดว่า ภาครัฐ คนที่มีอำนาจยังเป็นผู้กุมกุญแจที่ไขคำตอบให้กับคำถามของประชาชนอยู่ แต่ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้างหลายประการ ไม่น่าว่าการให้คำตอบหรือการไขปัญหาการเมืองและสังคมของเราต่อไปนั้น จะเป็นจริงได้จากการให้คำตอบของภาครัฐเองแต่ฝ่ายเดียวหรือไม่ ไม่ว่าจะเรื่องภาคใต้ จนถึงเรื่องคนจนและอีกหลายเรื่อง ผมไม่คิดว่ารัฐหรือคนที่มีอำนาจยังต้องเป็นคนกุมกุญแจนั้นอยู่แต่ฝ่ายเดียวอีกต่อไป คำตอบที่ใกล้เคียงความเป็นจริงและปฏิบัติได้มากที่สุดอาจต้องมาจากภาคประชาชนกันเองเสียมากกว่า

มองอาจารย์ป๋วย ผ่านสังคมนิยม

การมองอาจารย์ป๋วยผ่านสังคมนิยมในขณะนี้ ต้องถามตัวเองว่าทำไมเราและสังคมปัจจุบันยังเรียกร้องยังโหยหาถึงอาจารย์ป๋วยกันอยู่อีก แน่نونคำตอบง่ายๆ คือ ท่านเป็นแบบอย่างของคนที่มีอำนาจและมีธรรม เป็นคนดี คนเก่ง คนซื่อสัตย์ เป็นคนที่ประสบความสำเร็จ และยังคงความเป็นสามัญชน แค่พูดถึงเราก็มีความสุขแล้ว แต่เพียงเท่านี้คงยังไม่พออธิบายความรู้สึกและความต้องการของคนรุ่นหลังๆต่อมา ผมว่ามันมีความเคลื่อนไหวทางสังคมมีความรู้สึกที่เราเคยคิดว่าอาจารย์ป๋วยเป็นคำตอบเป็นกุญแจให้ ผมคิดว่าพวกเรารุ่นหลังๆต่าง

¹⁹ ป๋วย อึ้งภากรณ์, *เศรษฐกิจทศวรรษ*, น. ๒๐๓.

²⁰ ป๋วย อึ้งภากรณ์, *เศรษฐกิจทศวรรษ*, น. ๒๐๓.

ต้องการคำตอบและการยืนยัน การเลือกและตัดสินใจทางสังคมทางการเมืองของเราต่อปัญหาและความขัดแย้งในการเมืองไทย อาจารย์ป่วยเป็นตัวอย่างของคนที่ไม่เลือกได้ อาจารย์ป่วยได้เลือกข้างและทำการตัดสินใจไปแล้ว ท่านตัดสินใจและท่านลงมือทำ ปฏิบัติตามหลักธรรมของท่าน แม้ว่าจุดจบวาระสุดท้ายจะออกมาอย่างที่เรารู้กัน แต่ว่าเราก็ตอบรับ เคารพ นับถือ แม้จะไม่พอใจกับผลของมันก็ตาม แต่ผู้คนที่ยังยอมรับและนับถือการตัดสินใจเหล่านั้นของอาจารย์ป่วย โดยนัยนี้การโยกย้ายและมองกลับไปหาอาจารย์ป่วยจึงเป็นการมองหาแนวทางในการเลือกและตัดสินใจทางการเมืองของเราด้วยเช่นกัน

จุดที่สำคัญของการเลือกการตัดสินใจ มาจากการที่ปรัชญาทั้งหลายทั้งปวงที่มีเสน่ห์ดึงดูดมักจะเสนอทางเลือก แต่ก็สร้างความขัดกันในการคิด ความยากลำบากในการตัดสินใจระหว่างอำนาจรัฐและผู้ปกครองซึ่งท่านเป็นส่วนหนึ่ง กับอำนาจของความจริงของความชอบธรรมของคนส่วนใหญ่ ท่านจะเลือกอย่างไร อันนี้ท่านก็ตอบเอง ผมไม่คิดว่าใครจะบอกท่านได้หรือบังคับต่างๆ ท่านได้ สมัยของอาจารย์ป่วยนั้นก็เริ่มเห็นถึงภาวะเขาควาย และความยากลำบากในการตัดสินใจ ระหว่างอำนาจทางการเมืองของรัฐและผู้ปกครอง กับอำนาจแห่งความจริงและความชอบธรรมของคนส่วนใหญ่ อันเทียบได้กับสภาวะการณ์การเมืองปัจจุบันด้วยเช่นกัน

ในระหว่างอำนาจของอาจารย์ป่วย ผมเจอข้อเขียนอันหนึ่งซึ่งน่าสนใจมาก เป็นคำนำหนังสืออาจารย์ป่วยเรื่อง *ป่วย อิงภรณ์ ทศนะว่าด้วยการเมืองและจริยธรรม* จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง อาจารย์ไชยันต์ ไชยพรจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็นคนเขียนคำนำให้ และเป็นคำนำซึ่งตีพิมพ์ในปี 2545 ก่อนเกิดวิกฤติการเมืองของรัฐบาลทักษิณ ในคำนำนั้นอาจารย์ไชยันต์ มองกลับไปสู่ภาพของอาจารย์ป่วยและนำเสนอข้อคิดการเมือง ซึ่งผมคิดว่าดีมาก อาจารย์ไชยันต์อ้างคำพูดของนักคิดและนักการเมืองโรมันชื่อดังคือ “ซีเซโร นักคิดและผู้มีบทบาททางการเมืองโรมัน เมื่อสองพันกว่าปีมาแล้ว ได้เขียนจดหมายถึงเอททิกัส โดยมีใจความบางตอนดังนี้คือ

“คนดีสมควรที่จะอยู่ในบ้านเมืองที่ปกครองโดยคนเลวๆต่อไปหรือไม่?

การใช้วิธีการทุกอย่างไม่ว่าดีหรือชั่วในการกำจัดคนเลวที่วุ่นเพื่อทำให้สังคมพ้นจากอันตราย เป็นสิ่งที่ดีหรือชอบธรรมหรือไม่?

ควรหาทางป้องกันไม่ให้ผู้ที่ล้มการปกครองของคนเลวขึ้นมาเป็นผู้ปกครองเองหรือไม่?

ภายใต้การปกครองของคนเลว เราควรช่วยบ้านเมืองโดยการวิพากษ์วิจารณ์หรือใช้กำลัง?

คนที่ย้ายไปอยู่ที่อื่น ในขณะที่บ้านเมืองตัวเองตกอยู่ในน้ำมือของคนเลวนั้นถือว่ายังทำหน้าที่พลเมืองดีอยู่หรือไม่?

หรือเขาควรที่จะเสี่ยงทุกอย่างที่เขาทำได้เพื่อปลดปล่อยบ้านเมืองของเขา?

เรายังเรียกตัวเราเองว่าเป็นผู้ที่จงรักภักดีต่อประเทศชาติหรือไม่ ถ้าเราปฏิเสธการใช้กำลังในการล้มล้างการปกครองของคนเลว?

ในเรื่องผลประโยชน์สาธารณะ เราควรหรือไม่ที่จะสนับสนุนนโยบายหรือโครงการที่เพื่อนหรือผู้มีพระคุณต่อเราเป็นผู้ริเริ่ม ทั้งที่เรารู้ว่ามันเป็นนโยบายหรือโครงการที่ไม่ถูกต้อง?

คนที่ได้ปฏิบัติหน้าที่อันควรและสร้างประโยชน์อันยิ่งใหญ่ให้กับบ้านเมือง แต่จากการกระทำดังกล่าว ได้ก่อให้เกิดความริษยาและเกลียดชัง เขาควรที่จะดำเนินตามทางของเขาต่อไป แม้ว่าจะเสี่ยงอันตราย หรือเขาควรจะคิดคำนึงถึงตัวเขาและบรรดาคนที่เขารัก และล้มเลิกการต่อสู้ และเปิดทางให้กับผู้มีอำนาจ?

ทั้งหมดนั่นคือคำถาม อาจารย์ไชยันต์จบลงด้วยการบอกว่าอาจารย์ป่วยมีคำตอบในหนังสือเล่มนี้ สันติ
ประชากรธรรม อันเป็นหลักแห่งปรัชญาการเมืองของอาจารย์ป่วย คือคำตอบต่อคำถามแก้อ้างอิงต้นนี้ ใน
สภาวะการณ์ที่ไม่เกิดภาวะเขาควายเป็นเราต้องเลือกระหว่างความถูกต้องกับความผิดที่ไม่มีเส้นแบ่งอันชัดเจน คำตอบ
ของอาจารย์ป่วยในหนังสือเล่มนี้อาจไม่เป็นที่สงสัยเท่าใดนัก ผมเดาว่าไม่มีใครอ่านหนังสือเล่มนี้อย่างจริงจังในปี
2545 เพราะฉะนั้นเมื่อผมได้มาอ่านใหม่ หลังเหตุการณ์รัฐประหาร 19 กันยา ผมไม่แน่ใจว่าเราได้คำตอบกระจ่าง
ชัดเจนจากอาจารย์ป่วยแบบที่เราเชื่อกัน จนสามารถนำไปปฏิบัติได้อย่างไม่มีปัญหา

เพราะหากพิจารณาจากความคิดและวิธีการของอาจารย์ป่วยแล้ว เส้นทางการตัดสินใจและการพัฒนา
ของแต่ละคนนั้น ขึ้นอยู่กับการต่อสู้กับความคิดของตนเอง แล้วไปสู่การต่อสู้กับโลกภววิสัยภายนอก กว่าจะ
กลับมาสู่การตัดสินใจและสร้างปัญญาให้กับตัวเองอีก กระบวนการเรียนรู้และปฏิบัติแล้วพัฒนา ดำเนินไปอย่าง
ไม่รู้จบ ระหว่างนั้นการปะทะขัดแย้งในจุดยืนทางการเมืองและสังคม อันมีรากฐานมาจากโลกทรรศน์ของเราแต่
ละคน ทำให้การตัดสินใจและการเลือกทางการเมืองต้องแปรเปลี่ยน ปรับตัว ก้าวกระโดดหรือเป็นปฏิริยาได้
ทั้งนั้น ชีวิตทางสังคมและการเมืองของแต่ละคนก็ต้องปรับเปลี่ยนและทำความเข้าใจทั้งต่อตัวเองและต่อโลกด้วย
ถึงตรงนี้ผมคิดว่าหลักเมตตาคุณาน่าจะเป็นประโยชน์ เพราะการต่อสู้และใช้กำลังไม่ว่าทางอาวุธหรือทางปัญญา
ถึงจุดหนึ่งย่อมไม่อาจสร้างความพอใจให้ทุกคนได้ เพราะโลกที่เราอยู่ไม่เคยมีวันสมบูรณ์ดีพร้อม หลักเมตตา
ธรรมจะเป็นประโยชน์ต่อกระบวนการต่อสู้เปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะในระบบการเมืองประชาธิปไตย ที่ไม่ใช่ความ
ขัดแย้งที่เป็นปฏิปักษ์แบบเป็นศัตรูที่ต้องทำลายกันไปข้างหนึ่ง เพราะนั่นคือสงครามไม่ใช่การเมือง จะทำอย่างไร
ให้คู่ต่อสู้หรือฝ่ายตรงข้ามก็มีความเข้าใจในอีกฝ่ายขึ้นมาได้ด้วย การดำรงอยู่ด้วยกันของทั้งฝ่ายเสนอและฝ่ายค้าน
เป็นเงื่อนไขของการดำรงอยู่ของระบบการเมือง(ประชาธิปไตย)

ผมคิดว่าปัจจุบันสิ่งที่เป็นปัญหาที่ก่อให้เกิดความรุนแรงเพราะว่าความเข้าใจทางสังคมของเราปัจจุบันนี้
มันค่อนข้างน้อยมาก และที่มีอยู่และที่เข้าใจมันเป็นมิจฉาทิฐิ เป็นความเข้าใจที่ผิด ที่น่ากลัวเพราะว่าคนเข้าใจผิด
ทว่าเขาเข้าใจว่านี่คือคำตอบที่ถูก ในที่สุดถึงอย่างไรโลกก็ยังคงมีความอยู่ดีธรรมและไม่เท่าเทียมกัน ดังนั้นหาก
ทุกฝ่ายไม่มีความเมตตาต่อกันบ้าง ไม่ใช่อาศัยแต่ความสามารถในการเอาชนะฝ่ายตรงข้ามอย่างเดียว สังคมนั้นก็จะ
ยากที่ดำเนินการเปลี่ยนแปลงอะไรไปได้อย่างสันติวิธี ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่อาจารย์ป่วยเสนอ
ให้นำมาใช้อันมีหลัก 4 ข้อคือ หลักของสมรรถภาพ เสรีภาพ ความยุติธรรมและความเมตตา หลักข้อสุดท้ายคือต้อง
มีความเมตตา คนที่มีอำนาจและคนที่มีปัญญาแล้ว เมื่อรู้แล้วจะต้องเอื้อกูลจะต้องเอาสิ่งที่คนอื่นขาดเอาเข้ามาและ
หาช่องทางเท่าที่จะเติมเต็มได้ ผมคิดว่านั่นเป็นหลักความเมตตาที่อาจารย์ป่วยเสนอคือ การทำให้คนหรือกลุ่มที่
สามารถกุมทิศทางเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ นั้น อย่าปล่อยให้ความขัดแย้งนั้นดำเนินไปตามตรรกะของ
มันเอง

ในท้ายที่สุด คำถามใหญ่สำหรับเรายังคงได้แก่คำถามว่า ทำไมสังคมไทยถึงมีทางเลือกให้แก่การ
เปลี่ยนแปลงทางบวก ที่มีผลต่อบุคคลและประชาคมไม่มากนัก หรือไม่คอยทันการณ์ การต่อสู้ทางการเมืองใน
ที่สุดก็นำไปสู่การรื้อฟื้นการเมืองของชนชั้นนำทั้งทางอำนาจและทางเศรษฐกิจเท่านั้น คนอื่นๆนอกจากนี้ไม่มี
ส่วนเกี่ยวข้องอะไรที่สำคัญหรือเป็นแก่นสาร หากจะเปิดช่องบ้างก็เป็นการเข้ามารับใช้อำนาจและสถาบันเท่านั้น

ดูเหมือนว่าเสรีภาพที่เรามีและใช้กันได้มากคือเสรีภาพในการรักดีและรับใช้อำนาจอันไหนมากกว่า ที่จะ
เสรีภาพในการปลดปล่อยพันธนาการที่มีเหนือความเป็นมนุษย์ของเราแต่ละคนเอง

ดังนั้นหากจะถามว่า แล้วคำตอบสำหรับวิกฤตร่วมสมัยของเราจะให้ใครมาแก้เล่า คำตอบที่อาจารย์ป่วย
เคยให้ก่อนเกิดการปฏิวัติ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ ก็คือ

“ในบรรดาประชาชนนั้น ไม่ว่าแห่งใด ย่อมมีผู้นำ ในกรณีนี้คือผู้ที่ได้สำนึกแล้วในสิทธิเสรีภาพ และใคร
เล่าที่ได้สำนึกเช่นนี้ ถ้าไม่ใช่ผู้ที่ได้มีวาสนาได้รับการศึกษาทั้งภายในและภายนอกประเทศ เมื่อมีวาสนาถึงเพียงนี้ก็
ย่อมต้องมีหน้าที่ความรับผิดชอบมากกว่าผู้อื่น การนำไม่ใช่เป็นสิทธิหรืออภิสิทธิ์ แต่เป็นหน้าที่”²¹

สวัสดิ์ครับ.

บรรณานุกรม

เจตนา นาควัชระ, (๒๕๓๘) วิกฤตการณ์ของมนุษยศาสตร์ กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการ
วิจัย.

ชัยวัช แซ่โคว้และชนาพล อิวสกุล บก. (๒๕๔๔) ก่อนจะถึงเชิงตะกอน กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์มูลนิธิ
โกมลคีมทอง

ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ (๒๕๔๕) ความคิดการเมืองไพร่กระฎุมพีแห่งกรุงรัตน โกสินทร์ กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์มติชน.

ปกป้อง จันวิทย์ บก. (๒๕๔๕ก) ป่วย อังภากรณ์ ทศนะว่าด้วยการเมืองและจริยธรรม กรุงเทพฯ มูลนิธิ
โกมลคีมทอง

_____ (๒๕๔๕ข) ป่วย อังภากรณ์ ทศนะว่าด้วยการศึกษา กรุงเทพฯ มูลนิธิโกมลคีมทอง.

ป่วย อังภากรณ์ (๒๕๒๓) เศรษฐศาสตร์ รวมข้อคิดข้อเขียนของป่วย อังภากรณ์ กรุงเทพฯ. สมาคม
เศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

“_____” (๒๕๑๑) คำพูดและข้อเขียน กรุงเทพฯ รวมสารัน.

“_____” (๒๕๑๖) สันติประชาธรรม กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์เคล็ดไทย.

“_____” (๒๕๑๓) เสียชีพอย่าเสียสัตย์ กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์เคล็ดไทย.

วิทยากร เชียงกุล (๒๕๓๑) ศึกษาบทบาทและความคิดอาจารย์ป่วย อังภากรณ์ กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์มิ่ง
มิตร.

“-----” (๒๕๔๒) วิเคราะห์งานเขียนของอาจารย์ป่วย อังภากรณ์ กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์วิญญูชน

ส. ศิวรักษ์ (๒๕๒๒) ผู้ใหญ่ที่ไม่กะล่อน นายป่วย อังภากรณ์ที่ข้าพเจ้ารู้จัก กรุงเทพฯ มูลนิธิโกมลคีมทอง

²¹ “บันทึกประชาธรรมไทยโดยสันติวิธี”, ใน ปกป้อง จันวิทย์ บก., ป่วย อังภากรณ์ ทศนะว่าด้วยการเมืองและ
จริยธรรม กรุงเทพฯ มูลนิธิโกมลคีมทอง ๒๕๔๕, น. ๑๓ เน้นโดยผู้เขียนบทความนี้)

“ _____ ” (๒๕๔๓) *คิดถึงคุณป่วย* กรุงเทพฯ สถาบันสันติประชาธรรมและเสมสิกขาลัย
ส.ศิริรักษ์, รั้งสรรค์ ธนะพรพันธุ์, เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (๒๕๔๓) *อาจารย์ป่วยกับสังคมไทย* กรุงเทพฯ มูลนิธิ
โกมลคีมทอง

ปาฐกถาแสดง ณ ป่วยเสวนาคาร วันเสาร์ที่ 31 มีนาคม 2550

องค์ปาฐก

รศ.ดร. ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ

อดีตรองอธิการบดีฝ่ายวิเทศสัมพันธ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (๒๕๓๗-๓๘) ผู้อำนวยการ โครงการ
เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา (๒๕๔๘-๕๐) ปัจจุบันคณบดีคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
(๒๕๕๐-)